

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Факультет суспільно-гуманітарних наук

Кафедра всесвітньої історії

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

**«ГРОМАДСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ «ХАРТІЯ-77 В ВИСВІТЛЕННІ
ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ (1977-1992 рр.)»**

Спеціальність: 032 Історія та археологія

Рівень вищої освіти: другий магістерський

Дубів Ярослава Юрійовича

Студент VI курсу групи ІСТм 12420д

Науковий керівник:

доцент кафедри всесвітньої історії

кандидат історичних наук

Аліса Іванівна Лукашенко

Роботу захищено «16»06.2026 р.

Оцінка _____

Київ-2026

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ.	6
1.1 Історіографія дослідження.	6
1.2 Джерельна база дослідження	7
РОЗДІЛ II. ФОРМУВАННЯ ХАРТІЇ-77: ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ. .	12
2.1 Суспільно-політична ситуація в Чехословаччині напередодні утворення Хартії-77.	12
2.2. Затримання гурту «Пластикові люди Всесвіту» як чинник формування Хартії-77	16
2.3 Структура «Хартії-77», головні принципи, на яких базувалась діяльність організації	21
РОЗДІЛ III. СПАДЩИНА ХАРТІЇ-77 ТА ЇЇ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ.....	30
3.1 Діяльність Хартії-77 після затримання «Plastik people the Universe». Роль членів Хартії-77 в підготовці Оксамитової революції 1989 р.	30
3.2 Останні роки діяльності Хартії-77 (1990-1992) та спадщина організації.	36
3.3 Співпраця Хартії-77 з польським KOR та іншими дисидентськими організаціями.	40
3.4. Підтримка Хартії-77 західними країнами: форми та методи.	43
РОЗДІЛ IV. ПЕРІОДИЧНА Й САМВИДАВНА ПРЕСА ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ.....	49
4.1 Історія періодичних видань «Informace o Chartě 77» (Інфоч), «Rudé Právo», «Listy»	49
4.2 Хартія-77 на сторінках «Informace o Chartě 77» (Інфоч), «Rudé Právo», «Listy». Компоративний аналіз.	55
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	67

ВСТУП

Актуальність теми магістерської роботи «Особливості висвітлення діяльності громадського об'єднання «Хартія-77» в світлі публікацій періодичної преси (1977–1992 рр.)» зумовлена необхідністю комплексного дослідження механізмів формування суспільного сприйняття опозиційних рухів у країнах Центрально-Східної Європи другої половини ХХ ст. Діяльність «Хартії-77» стала важливим явищем у розвитку правозахисного руху Чехословаччини, а також одним із найпомітніших прикладів ненасильницького спротиву комуністичному режиму. Особливого значення набуває аналіз того, яким чином діяльність цього громадського об'єднання висвітлювалася у різних типах періодичних видань – офіційній державній пресі, самвидавних виданнях та еміграційній періодиці, оскільки саме преса виступала одним із ключових інструментів формування суспільних наративів і політичних дискурсів.

Об'єкт дослідження – громадське об'єднання «Хартія-77» як правозахисний та громадянський рух у Чехословаччині.

Предмет дослідження – особливості висвітлення діяльності «Хартії-77» у чехословацькій офіційній, самвидавній та еміграційній періодичній пресі у 1977–1992 рр.

Метою дослідження є аналіз особливостей висвітлення діяльності «Хартії-77» у періодичних виданнях різного типу та визначення впливу інформаційного середовища на формування суспільного сприйняття діяльності руху.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- охарактеризувати історіографію та джерельну базу дослідження;
- проаналізувати суспільно-політичні передумови виникнення «Хартії-77»;
- визначити чинники формування, структуру та основні принципи діяльності організації;
- визначити наскільки Хартія 77 відіграла роль у підготовці Оксамитової революції;

- дослідити особливості функціонування і історію чехословацької офіційної, самвидавної та еміграційної преси;
- визначити форми інформаційної підтримки «Хартії-77» з боку західних організацій та медіа;
- проаналізувати специфіку висвітлення діяльності «Хартії-77» у різних типах періодичних видань;
- дослідити репрезентацію опозиційної діяльності руху в пресі та оцінити вплив репресивної політики комуністичної влади на інформаційний простір;

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1977–1992 рр., починаючи від створення «Хартії-77» і завершуючи періодом трансформації посткомуністичного інформаційного простору після Оксамитової революції.

Географічні межі дослідження охоплюють територію сучасних Чеської та Словацької Республік.

Методологічну основу дослідження становлять історичний метод, метод аналізу та синтезу, компаративний метод, системний підхід, метод контент-аналізу періодичних видань, описовий метод та метод узагальнення.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів під час розробки навчальних курсів із новітньої історії Європи, історії Центрально-Східної Європи, історії періодичної преси, дисидентських рухів та історії громадянського суспільства.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні комплексного порівняльного аналізу висвітлення діяльності «Хартії-77» в офіційній комуністичній пресі, самвидавних виданнях та чехословацькій еміграційній періодиці, що дозволяє реконструювати особливості формування альтернативних інформаційних дискурсів у пізньосоціалістичній Чехословаччині.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, одинадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ І ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДжЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ.

1.1 Історіографія дослідження.

З наукових досліджень які присвячені виникненню та розвитку Хартії-77 «Хартії-77» можна виокремити статті Михайла Нестеренка, Тоні Джандта, Юрія Каганова та дисертації Лариси Новак-Каляєвої, і Андрія Слесаренка в якій автори простежують процес формування в країні широкого спектра незалежних громадянських ініціатив, що протистояли режиму «нормалізації», їхній вплив на демократичний транзит та визначення інтеграційного курсу держави.^{1, 2, 3, 4, 5.}

З Дослідження опозиційного руху та дисидентського середовища є дві групи дослідників це дослідники які досліджували те, як Хартія 77 діяла як опозиційна сила- це Світлана Мотрук,⁶ Михайло Нестеренко,⁷ Петра Весела,⁸ Петер Блажек⁹ і ті які аналізували соціальний склад Хартії 77 використовуючи статистичні дані це Юрій Каганов¹⁰ і Мартіна Міколова¹¹.

Праці, присвячені внутрішньому функціонуванню та ідеології Хартії-77 це статті Мілана Ганиша,¹² Марека Сука,¹³ Річарда Песіка¹⁴ щодо того які були дискусії всередині організації .

¹ Новак-Каляєва Л.М. Чеська демократична опозиція: ідеологія та діяльність (серпень 1968 – грудень 1989 рр.): дис.канд. іст. наук. 30.05.2004: Львів, 2004. 207 с.

² Слесаренко А. В. Антитоталітарні рухи в Чехословаччині (1969-1989 рр.). дис.канд. іст. наук.30.10.2007. Київ, 2007. 203 с.

⁴Новак-Каляєва Л.М. Чеська практика правозахисту в умовах іноземного панування: до двадцятиріччя «оксамитової революції». Науковий вісник. «Демократичне врядування» 2009. № 4.1-8 с.

⁵ Тоні Джандт. Після війни. Історія Європи від 1945 року. Пер. Катерина Зарембо. Наш Формат. 928 с.

⁶ Мотрук С.М. Громадянське суспільство в добу кризи «нормалізації». Європейські історичні студії : науковий журнал Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка ; редкол.: Машевський О.П., Мартинов А.Ю., Купчик О.Р., та ін. – 2015- .№ 21. – 2022. 86–104 с

⁷Нестеренко Михайло. «Хартія 77» : Передумови виникнення та історичне значення. Зб. мат. XXVI наук. конф. здоб. вищ. освіти факультету історії та географії.(Полтава, квітень). Полтава: Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка, 2023. 178-182 с.

⁸ Каганов Ю. О. Український гельсінкський рух на тлі опозиційної боротьби в країнах Центрально-Східної Європи (1976-1991 рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. 218-230 с.

⁹ Новак-Каляєва Л.М. Чеська практика правозахисту в умовах іноземного панування: до двадцятиріччя «оксамитової революції». Науковий вісник. «Демократичне врядування» 2009. № 4.1-8 с.

¹⁰ Каганов Ю. О. Український гельсінкський рух на тлі опозиційної боротьби в країнах Центрально-Східної Європи (1976-1991 рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. 218-230 с.

¹¹ Martina Miklová. Transformations of Opposition and Dissent in Prague and Brno in the Era of “the Normalization Regime”: Resistance to the Communist Regime between 1969 and 1989. Roč.9,č.4(2007).

¹² Milan Hanyš. Beyond “The Power of the Powerless”: the Political Thought and Polemics of the Czechoslovak Opposition, 1977–1980. Faculty of Humanities, Charles University. East Central Europe 50 (2–3), 2023, pp. 279–303.

¹³ Marek Suk. Charter 77 “Workshop”. Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy, Praha. Soudobé dějiny / CJCH 2023, 30(2):385-413.

¹⁴ Richard Pesik. Charter 77 its struggle, problems and accomplishments. By Richard Pesik). A Thesis Submitted to the Faculty of Graduate Studies in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of master of arts. Department of History University of Manitoba Winnipeg, Manitoba O August, 1998.

Статті які стосуються дослідження інформаційного та медійного виміру діяльності Хартії-77 це дисертації Еліски Клапалової яка досліджує як Хартія 77 представлена за кордоном,¹⁵ Марека Сука,¹⁶ Якуба Залежного¹⁷ в цих працях дослідники аналізують як Хартія 77 була висвітлена в періодичній пресі зокерма в періодичних виданнях «Rudé Právo», «Informace o Chartě», і «Listy».

1.2 Джерельна база дослідження

Джерельна база дослідження складається, насамперед, з: нормативно-правових та програмних документи таких як – «Декларація Хартії-77». Це програмний документ, на якому будувався опозиційний рух, в якому визначені основні його принципи і засади.¹⁸ Цінним джерелом, також, є тритомне наукове видання джерел Хартії-77, відоме як «документи Хартії-77». Це детальна збірка джерел і офіційних документів чеської комуністичної влади, яка розкриває як влада реагувала на діяльність цього руху.¹⁹ Збірка документів «Хартія-77 від моральної до демократичної революції» – це збірка текстів учасників «Хартії-77» на різну тематику, завдяки якій можна побачити вирішення яких викликів ставив перед собою досліджуваний в даній роботі опозиційний рух в той час.²⁰

Документальні збірки та архівні матеріали

Цікавим джерелом є документи з Національного архіву державної безпеки США, які стосуються Хартії-77. Так, там можливо дізнатись не лише про створення Хартії-77 і переслідування з боку влади, а і про розвідувальну роботу ЦРУ яка стосувалась цієї теми. Також, є офіційні заяви високопосадовців США

¹⁵ Eliška Klapalová. Bakalářská práce. Ohlasy Charty 77 ve francouzském tisku (1977–1986). Univerzita Karlova Pedagogická fakulta. Katedra dějin a didaktiky dějepisu.

¹⁶ Suk M. Informace o Chartě 77 (1978–1990) : diplomová práce. Vedoucí práce Doc. PhDr. Michal Pullmann, Ph.D. ; Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin. Praha, 2015.

¹⁷ Železný J. Charta 77 v dobovém mediálním a sociálním kontextu : diplomová práce; vedoucí práce doc. PhDr. Barbara Köpplová, CSc. ; Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky. Praha, 2010.

¹⁸ Charta 77: Prohlášení Charty 77 ze dne 1. 1. 1977 . Totalita.cz. [Електронний ресурс] Режим доступу URL: https://www.totalita.cz/txt/txt_ch77_dok_1977_01_01.php

¹⁹ Charta 77: Dokumenty 1977–1989 Svazek 1–3 Blanka Císařovská / Vilém Prečan Redakční zpracování Milena Janišová Grafická úprava Pavel Zelenka, Studio Marvil Vydal Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., Vlašská 9, 118 40 Praha 1 roku 2007. Charter 77 After 30 Years.

²⁰ Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace. Uspořádal Vilém Prečan. Čs. středisko nezávislé literatury, Scheinfeld-Schwarzenberg a ARCHA – Bratislava 1990.

на тему правозахисної боротьби Хартії-77.²¹ Іншим джерелом, яке дає можливість підвищити розуміння щодо правової системи в ЧССР є Конституція ЧССР 1960 року. Так, завдяки ній можна дослідити як працювала комуністична система в той час.²² Також документом і джерелом, на яке посилались учасники Хартії-77, захищаючи права людини в ЧССР, є Гельсінський заключний акт.²³ Цей договір дав можливість хартистам та правозахисникам у всьому світі боротись за права людини на правовій основі, що дало основу для опозиційної діяльності. Ще одним цінним джерелом для розуміння міжнародних передумов створення Хартії-77 є Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, де викладені права людини. Цей пакт був виданий як додаток до Гельсінських угод.²⁴ Також, з писемних джерел є мемуарна література – це збірка текстів учасників Хартії-77. «Хартія-77 очима сучасників» – документальний збірник, складений до двадцятиріччя заснування Хартії-77. В цьому збірнику учасники організація згадують яке значення мала Хартія-77 в історії та в їх власному житті, про зроблені помилки та її спадщину.²⁵

Періодична преса

Також важливими джерелами в моїй роботі є періодичні видання, у яких можна знайти цінні матеріали. Зокрема, я використовую газету «Informace o Chartě 77» — самвидавний журнал, який видавали члени «Хартії-77». У ньому міститься оперативна інформація, що є одним з основних джерел для мого дослідження.²⁶ Другим періодичним джерелом є чеське еміграційне видання

²¹ Charter 77: From the 1970s to the 1980s. Documenting the Landmark Human Rights Declaration. National Security Archive : George Washington University. [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB213/index.htm>

²² Ústava Československé socialistické republiky ze dne 11. července 1960. Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. [Електронний ресурс]. Режим доступу URL: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html

²³ Conference on Security and Cooperation in Europe Final Act. Helsinki 1975. Imprimeries Réunies S.A., Lausanne Imprimé en Suisse.

²⁴ International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entry into force 23 March 1976, in accordance with Article 49.

²⁵ Charta 77 očima současníků. Po dvaceti letech. K vydání připravili: Blanka Císařovská, Milan Drápala, Vilém Prečan, Jiří Vančura. Vydal Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v nakladatelství Doplněk. Praha - Brno 1997.

²⁶ Informace o Chartě 77: Kompletní elektronická verze samizdatového časopisu. ed. J. Gruntorád. Praha : Pulchra, 2008. [Електронний ресурс]. Режим доступу URL: <https://www.vons.cz/informace-o-charte-77>

«Listy», яке інформувало закордонну аудиторію про діяльність «Хартії-77».²⁷ Третім джерелом виступає провладне комуністичне видання «Rudé Právo», на сторінках якого можна простежити, як «Хартія-77» зображувалася з точки зору влади.²⁸ Видання, які я навів, відрізняються одне від одного політичною приналежністю. Перше видання мало ті ж політичні погляди, що й учасники Хартії-77, друге було ліворадикальним, третє мало комуністичні провладні позиції. Всі ці видання можна порівнювати, бо всі вони згадували про Хартію 77 у той час. Також, саме ці періодичні видання були обрані через те, що вони є у відкритому доступі цілодобово. Саме ці три джерела я буду аналізувати і порівнювати в четвертому розділі даної роботи.

Джерела особового походження

В даній роботі я також досліджую звукові джерела, наприклад, інтерв'ю з учасниками Хартії-77. Ці інтерв'ю дають змогу дізнатись про різні історичні події за час існування Хартії-77, які не згадані в письмових джерелах, а також дізнатись про повсякденне життя хартистів. Інтерв'ю розміщено на порталі «My jsme to nevzdali». Цей портал містить автентичні записи очевидців, фотографії тощо.²⁹ Також, на сайті Чеського телебачення опубліковані інтерв'ю з 10 жінками, які боролись проти тоталітарного режиму.³⁰ В інтерв'ю дисидента Яна Урбана, яке він дав Джеймсу Ріджулею є цінні відомості про життя Хартії-77 зсередини, а також відомості щодо того, як ідеї хартистів перетворювались теорії на практику.³¹ Ще є інтерв'ю Вацлавом Гавелом, де він згадує значення Хартії-

²⁷Listy: Časopis československé socialistické opozice. Scriptum.cz : digitální archiv samizdatu. [Електронний ресурс]. Режим доступу URL: <https://scriptum.cz/cs/periodika/listy-rim>

²⁸Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa. Digitální knihovna JVK. [Електронний ресурс]. Режим доступу URL: <https://kramerius.cbvk.cz/periodical/uuid:4eac74b0-e92c-11dc-9fa1-000d606f5dc6>

²⁹Charta 77 My jsme to nevzdali : Normalizace a disent. [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <https://www.myjsmetonevzdali.cz/temata/normalizace-a-disent/charta-77/>

³⁰Ženy Charty 77: cyklus dokumentárních portrétů. Česká televize. [Електронний ресурс]. Режим доступу URL: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10114412382-zeny-charty-77/>

³¹Covert defiance: an interview with former dissident Jan Urban. Free Library. 2009. [Електронний ресурс]. Режим доступу URL: <https://www.thefreelibrary.com/Covert+defiance:+an+interview+with+former+dissident+Jan+Urban.-a0214458854>

77.³² Останнім джерелом можна вважати коментарі взяті чеським каналом ct24 у учасників і істориків про Хартію-77, де вони також ретроспективно говорять про її значення.³³

Також цікавим джерелом, яке я використав у своїй роботі, є візуальні джерела (фотографії) – вони дають змогу проаналізувати через світлини життя в той період. Також збереженими є фотографії символіки Хартії-77, фотографії карток з підписами учасників Хартії-77, де вони підтверджували свій вступ в організацію, а також документи учасників хартії, які публікувались через самвидав. Ці фото дають змогу побачити пам'ятки, які стосувались Хартії-77, що дає розуміння як функціонувала організація в той час.^{34, 35, 36.}

Отже дана, робота забезпечена науковим доробком як українських так і іноземних авторів, які дозволяють зрозуміти те, як в опозиції діяла Хартія-77 з якими труднощами стикались дисиденти, а також як функціонувала. Якщо українські дослідники зосереджуються на виникненні Хартії-77 і її діяльності, то іноземні ширше розповідають про андеграундний рух який передумови Хартії-77, внутрішню структуру Хартії-77, аналізують те як в інформаційному плані діяла влада. Аналіз джерельної бази показав її різноманітність і репрезентативність. Основу становлять писемні джерела, зокрема програмні документи «Хартії-77», збірки матеріалів, офіційні документи влади та міжнародні правові акти. Важливе місце займають також матеріали періодичної преси — як самвидавної, так і офіційної та еміграційної, що дозволяє здійснити порівняльний аналіз різних дискурсів висвітлення діяльності руху. Не менш цінними є мемуарні, усні та візуальні джерела, які доповнюють загальну картину

³² Interviews with Václav el. Interviewed January 4, 2010. Bush Center : Freedom Collection. [Електронний ресурс]. Режим доступу URL: <https://www.bushcenter.org/freedom-collection/vaclav-havel-charter-77>

³³ Charta 77: Komu tím sloužili? Socialismu ne....Режим доступу URL:<https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/domaci/charta-77-komu-tim-slouzili-socialismu-ne-260942>

³⁴ Charta 77 ve fotografiích. Dejevis21. [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <https://www.dejevis21.cz/charta-77-ve-fotografiich>

³⁵ Paměť národa. Режим доступу URL: <https://www.pametnaroda.cz/cs/photos-search?text=charta%2077&page=3>

³⁶ Vzdělávací portál «My jsme to nevzdali». Режим доступу URL: <https://www.myjsmetonevzdali.cz/use-mp3splt-to-obtain-original-tracks-7/>

та дають змогу відтворити повсякденні аспекти існування дисидентського середовища.

РОЗДІЛ II. ФОРМУВАННЯ ХАРТІЇ-77: ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ.

2.1 Суспільно-політична ситуація в Чехословаччині напередодні утворення Хартії-77.

Варто сказати, що після придушення владою Празької весни – у суспільстві настав тривалий період тотальної депресії, апатії, втоми та безнадійності. Значна частина інтелектуалів стали дисидентами (У політичній історії та практиці ХХ ст. — діяч, що перебуває у морально-політичній опозиції до панівної ідеологічної доктрини та пропагованих цінностей, до керівництва провладної партії, чинного уряду, політичного режиму)³⁷. Багато діячів, які були активними учасниками Празької весни були змушені виїхати через посилення тиску і репресій з боку комуністичної влади. Сотні тисяч громадян були виключені з Комуністичної партії та втратили роботу, молоді не дозволялося навчатися з кадрових причин. Тому, з масштабного руху людей, які склали опозицію за часів Празької весни, залишились маленькі групи опозиційних спільнот. Активізація політичних репресій на початку 1970-х років призвела до зменшення активності опозиційних спільнот. Більшість нелегальних організацій припинили свою діяльність. Поодинокі масові протести відбувалися ще до кінця 1960-х, але не мали глобальних наслідків. 1969 року у самому центрі Праги на знак протесту проти окупації країни військами країн Варшавського договору вчинив самоспалення студент Ян Палах³⁸. Внаслідок спроби відходу від моделі соціалізму радянського типу курс на «нормалізацію», а країнами Варшавського договору – доктрина обмеженого суверенітету, яку на Заході називали «доктриною Брежнєва».³⁹

³⁷ Присухін С. І. Дисидент // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Дисидент> (дата звернення: 20.03.2026).

³⁸ Sebevražedný pokus studenta. Rudé právo. 1969. 17 led. (№ 14). S. 2. Режим доступу URL: <https://kramerius.cbvk.cz/view/uuid:127bebf0-5fc9-11de-8825-000d606f5dc6?page=uuid:3626c500-5f26-11de-b236-000d606f5dc6>

³⁹ Щербань П.М., Щербань Т.Ю. Досвід системних суспільних трансформацій у країнах Центральної та Південно-Східної Європи (друга половина ХХ-початок ХХІ ст.). 36. Наук. праць. – Суми: Видавництво СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2009, 86-94 с.

Зміна рушійних сил опору обумовила і зміну парадигми антисистемного руху. Актуалізувалися проблеми захисту громадянських прав та прав людини. Тому, опозиційність суспільства проявлялась в публікації самвидаву і діяльності представників андеграунду в музиці, художній діяльності і т.д. Заходи керівництва країни в галузі економіки значно ослабили напруження у суспільстві. Серед населення відбувся певний злам у сприйнятті суспільних проблем. Кардинально змінилась особиста шкала цінностей на користь матеріальної сфери. Однак паростки дисидентського руху продовжували існувати. Нелояльні до влади представники інтелігенції втрачали свої посади і були вимушені займатися важкою, низькооплачуваною фізичною працею. Головною умовою, виконання якої давало можливість піднятися нагору, була лояльність до партії. Прикметою часу стало зародження чималої кількості культурних ініціатив, які, втім, обмежувалися вузьким колом людей та мали локальний характер. Саме тоді в Чехословаччині починає закладатися «паралельне суспільство» чи «паралельний поліс», за термінологією канадського дослідника Гордона Скіллінга та чеського дисидента Вацлава Бенди.⁴⁰

Для розуміння контексту варто згадати періодизацію, яку навела Петра Весела щодо учасників андеграунду у своїй дисертації «Випробування Пластикових Людей Всесвіту в контексті тоталітарного режиму». Андеграундний рух можна поділити на такі етапи: перший етап (1974-1975) – період творчого життя без політичних вимог. Другий етап (1975-1976) – самоусвідомлення представників андеграунду себе як представників субкультури і її ролі в суспільстві. Третій етап (1976-1980) – це розширення чисельності представників андеграундного руху, спричинене ненавистю до комуністичного режиму, а також політизація андеграунду, яка була негативним наслідком, зважаючи на ідею відкидання участі в політичному житті. Четвертий етап (1980-1989) – спад активності, зумовлений жорстким придушенням публічних проявів опозиційної діяльності з боку влади. Музиканти не могли

⁴⁰Skilling H. G. Charta 77 a nezávislá společnost. Charta 77 očima současníků : po dvaceti letech uspoř. V. Prečan. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. S. 202–209.

виступати навіть на приватних концертах, деякі учасники андеграунду змушені були емігрувати через такі умови.⁴¹

Також в той час відбувались переслідування політичних активістів з боку влади. Так, засудили Петера Уля (чотири роки позбавлення волі) і Сибілли Плогштедт (два роки позбавлення волі). Вони належали до організації Революційного руху молоді.⁴² Відбулися суди над активістами, які розповсюджували листівки із закликом псувати бюлетені, щоб не допустити Комуністичну партію до влади в 1971 році. Тому, покарання присудили сорока особам, найвідомішим з яких був Ярослав Шабата – майбутній учасник Хартії-77, який отримав шість з половиною років позбавлення волі.⁴³ Як також зазначає Радомир Мокрик: «...Процес "уніфікації" в соціалістичній Чехословаччині тривав на всіх рівнях. Ще в середині 1960-х років в країні розпочалась кампанія проти довгого волосся в чоловіків. Термін "патлаті" (vlusatci) потрапив в партійний лексикон, використовувався на партійних з'їздах і в пропагандистських фільмах... Тим не менше, всередині 1960-х молодих чоловіків з довгим волоссям могли схопити на вулиці та відвезти в "гігієнічну станцію", де вже очікував підготовлений лікар, котрий підтверджував "антисанітарний" стан "патлатого", після чого його стригли в примусовому порядку».⁴⁴ Невдовзі лідера Plastik People the Universe Мартіна Їроуса вперше кинули за ґрати у 1973 році.⁴⁵ Одним із прикладів таких пропагандистських фільмів, які в негативному світлі зображували представників андеграунду є фільм «Atentát na kulturu», виготовлений 1977 року. Він ілюструє те, як влада намагалась створювати середовище соціального несприйняття представників

⁴¹ Veselá P. Procesy s Plastic People of the Universe v kontextu totalitního režimu : diplomová práce Fakulta filozofická, Katedra historických věd. — Plzeň, 2016 – s.11.

⁴² Martina Miklová. Transformations of Opposition and Dissent in Prague and Brno in the Era of "the Normalization Regime": Resistance to the Communist Regime between 1969 and 1989. Roč.9,č.4(2007).s.342.

⁴³ Rozsudek viz KELLER, Petr: Z Krkonoš do vězení. Odsouzení Jaroslava Šabaty v souvislosti se setkáním československých a polských disidentů na československo-polských hranicích v roce 1978 II. In: PAŽOUT, Jaroslav (ed.): Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných. Politická perzekuce, opozice a nezávislé aktivity v Československu v letech 1978–1989. Sborník grantového projektu, č. 3. Libri prohibiti, Praha 2009, s. 92–96.

⁴⁴ Мокрик Р. Чехословаччина-1977: як народжувалася Хартія. Історична правда. 2021. [Електронний ресурс]. Режим доступу URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/01/30/158910/>

⁴⁵ Po 38 letech zrušil soud tresty Jirousovi a spol. Novinky.cz : веб-сайт. 2011. 25 květ. Режим доступу URL: <https://www.novinky.cz/clanek/krimi-po-38-letech-zrusil-soud-tresty-jirousovi-a-spol-96543>

андеграунду.⁴⁶ Як зазначає Їржі Грунторад, загалом в 1971–1974 роках понад 200 осіб було засуджено за нібито підбурювання до заколоту та ще понад 130 за нібито підрив республіки.⁴⁷ Легітимна опозиція в той час діяла в середовищі політичної системи, що базувалася на монополії однієї політичної партії, тому її участь в політичному житті була виключена. Пропагандистські вирази, що використовувалися комуністична партія, наприклад, «політичний авангард трудящого народу» або «в ім'я народу», як стиль своєї комунікації мали намір створити відчуття, що люди все ще беруть участь у прийнятті рішень, впливають на напрямок розвитку країни, і впливають на прийняття політичних рішень. Цих людей в підпільному русі об'єднувало прагнення до нонконформізму та «пасивного опору» через життя на соціальній периферії поза політикою. Натомість спільнота «Хартії», як зазначав Вацлав Гавел у «Дебатах щодо Хартії-77» сформувалася як вільне об'єднання кіл, згуртованих навколо боротьби за громадянські права проти тоталітаризму.⁴⁸

Міжнародними передумови для створення Хартії-77 стали підписання Гельсінського заключного акту (1975) і ратифікування двох пактів ООН про права (1976). Хоч і радянська делегація на перемовинах спочатку відкидала можливість включення до документу пунктів про права людини, однак, через бажання визнання своїх повоєнних кордонів пішла на домовленості. Так, сьомий пункт першого розділу стосувався поваги до прав людини та свободи вираження поглядів, релігії та совісті, з якими стосувався обов'язок, визначений у третьому розділі.⁴⁹ А саме, що держави-учасниці створюватимуть умови для вільного обміну усною, друкованою, кіно чи радіоінформацією та для вільних зустрічей людей через кордони. Саме через те, що положення які прописувались в цьому

⁴⁶ Atentát na kulturu [Електронний ресурс]. Česká televize. URL: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1064042026-atentat-na-kulturu/>

⁴⁷ Gruntorád Jiří. Charta 77 (bojovala) proti režimu. Charta 77. Od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci. 1977-1989: sborník z konference k 30. výročí Charty 77 (Praha, 21.-23. března 2007) / ed. M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. S.221

⁴⁸ Informace o Chartě 77 : mimořádné číslo věnované besedě s V. Havlem, L. Hejdánkem, J. Hájkem a V. Bendou (koncem dubna 1986). — 1986. — Roč. 9. — S. 2. URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1986/INFOCH_05_mimoradne_1986.pdf

⁴⁹ Conference on Security and Cooperation in Europe Final Act. Helsinki 1975. Imprimeries Réunies S.A., Lausanne Imprimé en Suisse.p.4-5.

договорі почали, на його думку, втілюватись в життя.⁵⁰ У довгостроковій перспективі Гельсінські домовленості сприяло розвитку, серед іншого. викликаючи негативну реакцію за кордоном і симпатії до опозиційних активістів, чехословацькі правозахисники могли спиратися на підтримку емігрантів, громадськості західних країн та дисидентів з інших держав радянського блоку.

2.2. Затримання гурту «Пластикові люди Всесвіту» як чинник формування Хартії-77

Приводом для першого масового виступу правозахисників і безпосереднім каталізатором утворення Хартії-77 став судовий процес 1976 р. над представниками музичного андеграунду, відомий як «процес Пластиків».⁵¹ Він мав створити негативний образ андеграунду та усієї контркультури, творців якої намагалися зобразити маргіналами та хуліганами. Було підписано відкритий лист 7 чеських інтелектуалів до Генріха Бьоля та протест 10 відомих юристів країни стосовно судових рішень, прийнятих органами державної влади. На судові засідання приходили інтелектуали з різних, подекуди протилежних, суспільних кіл: комуністи-реформатори, католицькі інтелектуали, письменники та музиканти. Вони разом з учасниками музичного гурту обмінювались номерами телефонів і домашніми адресами. Суд над Пластиками раптово об'єднав дуже різних за переконаннями людей. Згадує Вацлав Гавел: «Настав час, коли люди відчували потребу вийти з "ізоляції". Саме тоді разом з Їржі Немецом та іншими ми відчули, що ось цю своєрідну атмосферу спільної солідарності, котра раптом поєднала різні спільноти та середовища – її варто якось "схопити", зафіксувати у формі чогось постійнішого. Щоб це не була лише

⁵⁰ Chipping Away at Czechoslovak Communism: Helsinki Final Act and Charter 77. Association for Diplomatic Studies and Training (ADST). 2016. [Електронний ресурс]. Режим доступу URL: <https://adst.org/2016/12/chipping-away-czechoslovak-communism-helsinki-final-act-charter-77/>

⁵¹ «The Plastic People Of The Universe v datech». In: Riedel, Jaroslav (ed.): The Plastic People Of The Universe: Texty. Praha, Maťa 2001

одноразова акція навколо одного судового процесу, щоб це не промайнуло, не зникло. Саме тоді народився задум Хартії-77». ⁵²

У грудні 1976 року текст Хартії було узгоджено.⁵³ 1 січня 1977 р. 242 громадянина країни (за іншими даними – 241), переважно діячі науки і культури, підписали декларацію, що стала відомою в усьому світі як «Хартія-77». ⁵⁴ Її появі передувала копітка робота ініціативної групи у складі Петера Когоута (саме йому належало авторство назви документа), Людвіка Вацуліка, Вацлава Гавела, Зденека Млинаржа, Петера Уля та інших дисидентів із розробки концепції «Хартії», проєктів першого тексту (три версії), збирання підписів. Інтереси «хартистів» мали представляти три спікери – по одному від християн, від колишніх членів партії і діячів культури. Для того, щоб організація могла діяти в умовах тоталітарного режиму було вирішено, що в неї буде три речники, які за словами Вацлава Гавела втілювали три головні джерела спротиву: ліберальне/інтелектуальне, християнське та реформістсько-комуністичне.⁵⁵ Так першими спікерами «Хартії» були філософ Ян Паточка, колишній міністр закордонних справ Їржі Гаск та Вацлав Гавел. Загалом, ці функції по черзі виконували 38 осіб. «Хартія» закликала Чехословаччину виконувати підписані нею Гельсінські зобов'язання наголошуючи, що «свободи та права, гарантовані цими пактами, є важливими цивілізаційними цінностями, до набуття яких прямували в історії багато найбільш просунутих людей».

За короткий час «Хартія-77» перетворилася у політичну опозицію та рух за права людини. Фактично її прийняття пов'язане з ратифікацією Чехословаччиною документів ООН у галузі прав людини. Хоча офіційна Прага, як і Москва, зобов'язалася виконувати міжнародні домовленості, на практиці про них ніхто й не пам'ятав. Поступово «Хартія-77» почала розширювати поле своїх

⁵² Havel V. Dálkový výslech [Дистанційний допит] : rozhovor s Karlem Hvízďalou. Knihovna Václava Havla : oficiální stránky. Режим доступу URL: <https://www.vaclavhavel.cz/docs/archive/texty-1969-1989/dalkovy-vyslech.pdf>

⁵³ Charta 77: Prohlášení Charty 77 ze dne 1. 1. 1977 . Totalita.cz. [Електронний ресурс] Режим доступу URL: https://www.totalita.cz/txt/txt_ch77_dok_1977_01_01.php

⁵⁴ Charta 77 – seznam podpisů. Knihovna Proklamace. [Електронний ресурс] Режим доступу URL:<https://www.libpro.cz/en/charta-77-seznam-podpisu/>

⁵⁵ Havel V. Jak se rodila Charta. Charta 77. 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace uspoř. V. Prečan. Scheinfeld-Schwarzenberg : Čs. středisko nezávislé literatury ; Bratislava : Archa, 1990. S. 11–16.

зацікавлень від прав людини до довкілля й економічної реформи. Звісно реакція влади на такі дії дисидентів не забарилася. Спроби завадити «хартистам» почалися ще на етапі збирання підписів. 6 січня 1977 року, в день, коли Вацлав Гавел мав відіслати копії «Хартії» першим 242 підписантам, згідно з наказом чехословацької таємної поліції (StB) дисиденти були заарештовані, а у їх помешканнях провели обшуки і вилучили текст Декларації Хартії-77.⁵⁶ Готовий текст не розповсюджувався на початковому етапі заходу. Але її автори збирали перші підписи під згодою. Лише на початку наступного року автори виступили з заявою: вони передали документ трьом редакторам західних газет. У грудні 1976 року текст Хартії було узгоджено, потім контрабандою перевезено до Західної Німеччини та опубліковано там 6 січня 1977 року.⁵⁷ Згодом документ почав поширюватися по всій Чехословаччині. Мимоволі самі комуністи забезпечили славу всій декларації, бо критикували Хартію в пресі від початку її створення.

Саме тому, що Хартія не мала організації, її не можна було офіційно переслідувати як опозиційну структуру. Державна влада досить жорстко ставилася до підписантів; наприклад, після одинадцятигодинного допиту один із авторів, Ян Паточка, помер 13 березня 1978 року.⁵⁸ Анна Шабатова в інтерв'ю чеському телеканалу c24 ось так описує значення Паточки для Хартії-77: «Вплив професора Паточки на Хартію за той короткий час, коли він міг виступати речником, був величезним. Своїми есе про обов'язок захищатися від несправедливості він заклав своєрідну філософію Хартії».⁵⁹ Тоді його похорон став головною подією антикомуністичного опору. Вацлав Гавел вже в 1977 році опинився у в'язниці згодом після звільнення його ще декілька разів засуджували.

⁵⁶ Usnesení Správy Sboru národní bezpečnosti hlavního města Prahy a Středočeského kraje o zahájení trestního stíhání ve věci trestného činu podvracení republiky podle § 98 odst. 1 tr. zákona : [archivní dokument] / Správa SNB hl. m. Prahy a Středočeského kraje. — Praha, 1977. — 2 s.

⁵⁷ Petr Maxmilián Husák. Česká cesta ke svobodě. Politické drama o šestnácti dějstvích s otevřeným koncem. Mladá fronta.: kniha. Praha, 2013. s. 511

⁵⁸ Informace o Chartě 77. 1978. Roč. 1, č. 1. 12 s. . [Електронний ресурс] Режим доступу URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1978/INFOCH_01_1978.pdf

⁵⁹ Charta 77: Komu tím sloužili? Socialismu ne... ČT24 : Česká televize. 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу URL: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/domaci/charta-77-komu-tim-slouzili-socialismu-ne-260942>

Вацлав Гавел вже в 1977 році опинився у в'язниці згодом після звільнення його ще декілька разів засуджували.⁶⁰

Тому, після смерті професора Паточки Хартія опинилася на роздоріжжі – один оратор помер, інший сидів у в'язниці, а деякі чартисти готувалися виїхати з Чехословаччини. Їржі Гаек залишився прес-секретарем. В пізнішому інтерв'ю для телеканалу c24 Анна Шабатова, також, згадувала, що Гаек проявив неймовірну мужність будучи лідером «Хартії-77», за її словами: «Він продовжував представляти Хартію перед світом, писав листи, зустрічався з іноземними журналістами, хоча його дім був під постійним наглядом. Його спокій та інтелектуальна чесність тримали нас усіх укупі».⁶¹ Чартистів масово допитували, вони зіткнулися з ненависною кампанією в ЗМІ, втрачали роботу та водійські права, а їхні машини знаходили зі спущеними шинами. Вони збирали інформацію про всі форми офіційних і поліцейських переслідувань і публікували її в перших відкритих листах і заявах.

Незважаючи на переслідування, Хартія-77 продовжувала свою діяльність. Однак, його значення було обмеженим у комуністичній Чехословаччині, оскільки воно не охоплювало широких верств населення. Більшість його членів були з Праги, і більшість людей дізналися про Хартію лише через кампанію проти неї. Ставлення до підписантів Хартії призвело до створення Комітету захисту несправедливо переслідуваних (VONS) у квітні 1978 року.⁶² Він намагався оприлюднити долі людей, яких переслідували за політичні позиції. Цікаво, що заступником голови цієї організації у листопаді 1984 р. обрали

⁶⁰ Patočka J. Sdělení mluvčího Charty 77 Jana Patočky o vzniku občanské iniciativy Charta 77 s protestem proti zadržení Václava Havla, Pavla Landovského, Zdeňka Urbánka a Ludvíka Vaculíka (Dokument P3/1, leden 1977). Charta 77: Dokumenty 1977–1989. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. Sv. 1. S. 34.

⁶¹ Ženy Charty 77: Anna Šabatová [video záznam] . Česká televize. 2007. Charta 77: Komu tím sloužili? Socialismu ne... ČT24 : Česká televize. 2017. [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10114412382-zeny-charty-77/206562264000006/>

⁶² Informace o Chartě 77. — 1978. — Č. 6. — S. 2. [Електронний ресурс]— Режим доступу URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1978/INFOCH_06_1978.pdf

активіста КЗНП, колишнього політика, учасника антифашистського руху Опору в роки II Світової Ладіслава Ліса.⁶³

Як і було зазначено, більшість громадян Чехословаччини знали про Хартію лише через комуністичну кампанію проти неї. Серед найяскравіших проявів цієї кампанії була так звана Антихартія, підписана рядом чеських митців.⁶⁴ Ця акція була спричинена появою Декларації Хартії-77, ініційованої комуністичною владою, щоб показати, що режиму є свої прихильники серед інтелігентської спільноти. Однак, багато з них стверджували, що робили це під тиском або навіть не знали про свій підпис оскільки Декларація починалася реченням «Підписуюсь під проголошенням Чехословацьких комітетів мистецьких спілок». Згодом багато хто відкликав свої підписи.

Хартія-77 привернула увагу і за кордоном. Невдовзі після публікації в *Le Monde* у Парижі було створено Міжнародний комітет на підтримку принципів Хартії-77 у Чехословаччині.⁶⁵ Державний департамент США у своїй заяві висловив стурбованість тим, як уряд Чехословаччини ставиться до правозахисників. Суттєву допомогу чеські дисиденти отримували від Коїйського комітету солідарності з «Хартією-77» (Відень). В Стокгольмі і Парижі також організувались підтримка правозахисного руху. Особи, які підписали текст Хартії були з різних частин Чехії, але теоретичний і організаційний центр був у Празі, найбільшим центром після Праги було Брно, однак там діяльність «хартистів» кардинально відрізнялась від столиці. Нечисленність Хартії-77 пояснювалась також і психологічними причинами. Як зазначала одна з активних учасниць руху, Петрушка Сустрова, "ті, що підписали "Хартію-77", були

⁶³ Listy : časopis československé socialistické opozice. Roma, 1984. Roč. 14, č. 6. S. 57. Режим доступу URL: https://files.scriptum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1984_6_zm_ocr.pdf?gl=1*15sju85*_ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*_ga_FH8LJG594G*czE3NzEwMDcxM0JGcwJH0xNzcxMDA3MTA1JGo2MCRsMCRoMA..

⁶⁴ Ztroskotanci a samozvanci. Rudé právo. 1977. 12 led. (№ 9). S. 2. . [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <https://kramerius.cbvk.cz/view/uuid:c57f3f90-ee66-11df-90ad-000d606f5dc6?page=uuid:aed7c210-eda0-11df-8baf-000d606f5dc6>

⁶⁵ Слесаренко А.В. Міжнародна підтримка і зв'язки зарубіжної громадськості та емігранських кіл з дисидентським рухом та неконформістською культурою в Чехословаччині (1970-1980-ті роки). Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. № 28. 306-317 с.

людьми, яких витіснили зі звичного оточення... колеги, друзі..., що припинили з ними спілкуватися через страх. У більшості з підписантів не існувало друзів крім самих хартистів, пов'язаних між собою громадянською мужністю і рішенням висловити свою незгоду".⁶⁶ Хартія-77, також активно співпрацювала з неурядовими міжнародними організаціями, які займалися проблемою порушення прав людини, зокрема, з Амнестійним Інтернаціоналом (Amnesti International) (Великобританія), Гельсінською наглядовою радою (Helsinki Human Rights Watch) (США).

Крім того, існувало багато еміграційних видань: «Індекс», «Розмлуви», «Конфронтаце», «Аркірж», «Паблішерс-68» і журнали «Сведецтві» («Svědectví»), «Лісти» («Listy»), «Студіє» («Studie»), «Промени» («Proměny»), «Обрис» («Obrys»), «Патерностер» («Paternoster»), які публікували значну частину чеської і словацької літератури, яка виходила спочатку в самвидаві. Певна частина накладів призначалася для Чехословаччини, куди нелегально переправлялася.⁶⁷

2.3 Структура «Хартії-77», головні принципи, на яких базувалась діяльність організації

«Хартія-77», на думку засновників не є організацією; вона не має правил, постійних органів чи формального членства. Вона охоплює всіх, хто згоден з її ідеями, бере участь у її роботі та підтримує її. Це не є основою для будь-якої опозиційної політичної діяльності.

Також, «Хартія-77» ніколи не мала статуту чи постійних органів. Як свідчать учасники «Хартії-77» для того, щоб стати учасником цього об'єднання не потрібно було навіть підписувати документ (Декларація «Хартії-77»), достатньо було підтримувати ідеали «Хартії-77» і підтримувати організацію. Основою «Хартії-77» був її не політичний характер, «хартисти» не прагнули

⁶⁶ Pesik R. Charter 77: its struggle, problems and accomplishments. A Thesis Submitted to the Faculty of Graduate Studies in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of master of arts. – University of Manitoba, 1998.

⁶⁷ Prečan V. Ke spolupraci dvou postsrpnovych exilovych nakladatelstvi. Korespondence z let 1971-1987 s dodatky z roku 1996. Ročenka Československeho dokumentačního střediska. – 2003. – S. 53-120

виступати з політичною програмою. А своєю метою бачили дотримання прав людини в Чехословаччині. Центром діяльності дисидентів була приватна сфера — фактично «вдома»: у квартирах, садах, на дачах та в інших місцях, які часто були більш закритими, ніж будь-які публічні простори. Особливої уваги заслуговують такі форми діяльності, як підпільний університет, самвидав і домашній театр.⁶⁸ Стосовно цих форм діяльності також уживають такі терміни, як «громадянська незгода», «паралельні структури» або «контркультура». Відкритий (або підпільний) університет був привілейованою формою діяльності дисидентського середовища в Брно, хоча домашні семінари проводилися і в Празі. З початку 1980-х років підпільна діяльність у Брно набула нових специфічних рис. Підпільна діяльність Брно набула нового специфічного вигляду. Завдяки Освітньому фонду Яна Гуса до Брно приїздили відомі експерти, політологи, філософи, письменники та інші інтелектуали, які читали лекції в приватних квартирах, зазвичай мовою самих доповідачів. Ця виразно конспіративна діяльність мала власні правила, шляхи організації та специфічну аудиторію, часто молодіжну. Окрім підпільного університету, важливу роль відігравали квартирні семінари, дискусійні клуби, дебати та лекції, які функціонували в обох центрах — Празі та Брно.

Щоб відобразити структуру «Хартії-77» варто також зазначити, з яких груп складалася ця і організація, адже в цій організації були присутні багато людей з різними поглядами, які по різному бачили як має діяти організація. Мілан Ганиш поділяє Хартію-77 на п'ять груп: інституціоналістів, неформалів, єврокомуністів (які біли підгрупою неформалів), демократичних агоністів і постдемократів.⁶⁹

Так за його словами, першою групою була група інституціоналістів. Внаслідок переслідувань влади основним представником «Хартії-77» залишився Їржі Гаек, але він не мав довіри від багатьох інших чеських дисидентів через

⁶⁸ Jeden svět na školách. Příběhy bezpráví – nástroje normalizační moci. Metodická příručka. Všechna práva vyhrazena: kniha. Praha, 2012. pp.329.

⁶⁹ Milan Hanyš. Beyond “The Power of the Powerless”: the Political Thought and Polemics of the Czechoslovak Opposition, 1977–1980. Faculty of Humanities, Charles University. East Central Europe 50 (2–3), 2023, pp. 279–303

комуністичне минуле, до того ж сумнівам деяким дисидентам додавало те, що «Декларація Хартії-77 не спричинила того суспільного резонансу, на який вони очікували, тому дисидент Ярослав Шабата запропонував реформувати організацію.⁷⁰ Шабата запропонував додати більше спікерів, щоб охопити населення за межами Праги шляхом додавання регіональних представників, створення організаційного бюлетеня в Празі. Його думку підтримали Петер Уль і Ярослав Сук. Думку Шабати також підтримувала група дисидентів з Брно (Й. Тесарж, Й. Мюллер, З. Вашічек). Пропозиції Шабати щодо інституційної реформи були в основному відхилені після того, як було опитано близько двохсот підписантів. Було лише прийнято вимогу про заміну діючих спікерів Хартії на час їх відсутності. Тому це рішення зберегти колишню вільну структуру відображало протистояння інституціоналістів з другою групою неформалів.

Інша група неформалів ставилася з підозрою до інституціоналізованих структур і поділялася на кілька підгруп. Частина з них вважала вільну, неформалізовану організацію найбільш придатною для розвитку особистої свободи та спонтанності. Натомість складніші організаційні форми асоціювалися з партійною структурою, чого вони прагнули уникнути, оскільки будь-яка партія, на їхню думку, обмежує внутрішню свободу. Представники молодшого покоління, а також ті, хто ніколи не був членом жодної партії (зокрема Іван М. Їроус, Вацлав Гавел, Ладіслав Гейданек), відкрито заявляли про небажання вступати до політичних партій.

Погляди неформалів поділяла також третя група — особи, які в минулому були членами КПЧ у період Празької весни, але після її поразки перейшли до політичної опозиції. Після еміграції Зденека Млинера неофіційним лідером цієї групи став Їржі Гаєк, який свідомо обмежив порядок денний «Хартії-77»

⁷⁰ Šabata J. Právo na dějiny a politika Charty 77. Listy. 1984. Roč. 14, č. 6. S. 18–22. Режим доступу URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_02_1985.pdf

питаннями прав людини. Згодом групи неформалів і колишніх комуністів об'єдналися, виступивши проти спроб реформування організації, оскільки, на їхню думку, це призвело б до її політизації. У підсумку це завадило «Хартії-77» розширити свою соціальну базу підтримки та посилити вплив.

Четвертою групою була група постдемократів. Вацлав Гавел, поділяючи поглядів членів цієї групи, вважав, що політика є розширенням моралі і підпорядкованою їй. Він вступав в суперечку з представником іншої групи – Пітхартом, який вважав політику засобом досягнення консенсусу, тоді як Пітхарт засобом вирішення конфліктів. На думку Вацлава Гавела, демократію повинна замінити постдемократична система, що означало систему влади, яка заснована на відповідальності моральних і інтелектуальних, які мають авторитет і їм довіряють через те, що вони довели свою надійність в складних умовах

До п'ятої групи демократичних агоністів належав Петер Пітхарт. Так Петер Пітхарт, вважаючи що Хартія-77 не вистачає внутрішніх дискусій розкритикував текст Вацлава Гавела «Сила Безлисилих», де в своїй критиці зауважував, що людина погоджуючись навіть на мовчазний протест ставить себе під ризик втрати роботи, а ідеї паралельних структур він вважав надто елітарною, що може привести до занепаду інститутів, які існували довгий час попри комуністичне правління. Тому завдяки представленим групам у дослідженні Марека Сука, ми можемо зрозуміти, що Хартія-77 за висловом Мартіна С. Путни: «У цьому відношенні Хартія пропонує яскравий приклад. Хартія-77 була створена як альянс людей, які за нормальних обставин ніколи б не зустрілися та не пізнали одне одного».⁷¹

Щодо термінів, яким варто описати діяльність «Хартії-77», то це як зазначає чеський дослідник М. Отхал слід називати «соціалістичною опозицією», оскільки в період після придушення Празької весни 1968 р.

⁷¹ Radim Kopáč, Tomáš Kubíček, Soňa Šinclová. Czech Literature Possibilities and Limits of Freedom: Charter 77, Underground Culture, and Exile This catalogue is published as an accompaniment to the National Stand of the Czech Republic, organised by the Ministry of Culture. Published by The Moravian Library in Brno. Edited by. Published by The Moravian Library in Brno.p28

соціалістична опозиція, яка концентрувалась навколо А. Дубчека мала свої політичні програми, і протиставляла себе як альтернативу комуністичній владі. Тоді як дисиденти свідомо не йшли на це і виступали за діалог із владою. Також він створив класифікацію термінів, поділивши на три періоди, коли вони найбільше були в обігу (1969-1972-соціалістична опозиція, 1972-1987-громадянська опозиція, 1987-1989-політична опозиція).⁷²

Те, що стосується сфери діяльності Хартії-77, то вона полягала у створенні документів, понад 570 із яких від її створення до початку «оксамитової революції» 1989 року.⁷³ Хоча половина з них стосувалася репресій проти підписантів та внутрішніх справ Хартії, інша половина стосувалася таких різноманітних тем, як реформа політичної системи, свобода пересування, погіршення стану навколишнього середовища, економіка, історія Чехословаччини, меншини, поточні дискусії Наради з безпеки та співробітництва в Європі та інші питання миру, події в інших країнах Східної Європи та, особливо, порушення режимом прав людини, включаючи свободу творчості та свободу віросповідання. Закликаючи владу дотриматись імплементації цих прав, хартисти посилались на III кошик виконання Гельсінських угод, в якому є зобов'язання щодо їх імплементації- кожною країною-підписантом вищезгаданих угод.⁷⁴ Підписанти Хартії також підтримували підпільне видання як художньої, так і документальної літератури, і хоча ці останні твори не є офіційними документами Хартії, вони проливають багато світла на основну філософію Хартії. Найвідомішим із них є твір Вацлава Гавела «Сила безсилих», який вважається найвпливовішою теоретичною працею східноєвропейського дисидентства. В згаданому есе "Сила безсилих" ("Moc bezmocných" - назва чеською в оригіналі) Вацлав Гавел проаналізував політику "нормалізації" і запропонував власну інтерпретацію "Хартії-77" та її концепції,

⁷² Otáhal, M. (2002): Normalizace 1969–1989. Píspevek ke stavu bádání, Praha, ÚSD AV R.

⁷³ Tomáš Vilímek. Základ, na kterém lze stavět. Nad kompletní edicí dokumentů Charty 77. [Recenze]. [Čiřařovská, B. – Prečan, V.: Charta 77. Praha, 2007. 523 s.]. Soudobé dějiny. roč. 15, č. 1 (2008) s. 135-146.

⁷⁴ "Basket III: Implementation of the Helsinki Accords," Hearings before the Commission on Security and Cooperation in Europe; Ninety-Fifth Congress, First Session; on the Implementation of the Helsinki Accords; Volume IV: Soviet Helsinki Watch Reports on Repression June 3, 1977; U.S. Policy and the Belgrade Conference, 6 June, 1977. U.S. Government printing office Washington : 1977

що охоплювала діяльність дисидентів в цілому.⁷⁵ Система змушувала людину "жити в неправді", отже виходом з цієї кризи, на думку В. Гавела, могло бути тільки "життя в правді", досягнути якого може кожний громадянин, якщо відмовиться виконувати ритуали, спробує подолати розбіжність між реальністю та її інтерпретацією і повернутися до життя, що відповідає його внутрішній сутності. Ці проблеми, підкреслював автор, кожен повинен вирішити для себе сам.

Вацлав Бенда у травні 1978 р. написав есе під назвою "Paralelní polis" ("Паралельний поліс"), спочатку як документ, що виставлявся на обговорення зборів керівництва "Хартії-77".⁷⁶ У даному есе Бенда визнає досягнення "Хартії-77" щодо піднесення етичних і моральних норм над політикою. Однак він виступив із критикою "Хартії-77" за підтримку абстрактного морального ставлення, при якому не ставилися конкретні завдання або мети: "Абстрактна моральна позиція це всього лише жест; іноді вона може бути неймовірно ефективною, але її не можна втримувати більше декількох тижнів або місяців". На думку Бенди, вирішенням даних проблем був напрямок у політичне русло моральних зобов'язань і місії "Хартії-77" для створення паралельного поліса. Рішенням за Бендою була не атака тоталітарних інститутів і не компроміс із ними, а ігнорування всіх їх і створення альтернативних, паралельних соціальних, політичних і економічних інститутів. На його думку, дана стратегія була і раціональною, і мала найкращі наміри. Передбачалося, що міжнародна політика насамперед буде забезпечувати надходження допомоги із Заходу для інших паралельних інститутів. Така допомога могла являти собою фінансову підтримку, освітянську, поширення інформації (як правило, через Радіо "Вільна Європа" і "Радіо Свобода"), і захист від утисків за допомогою погрози того, що

⁷⁵ Havel, V. The Power of the Powerless. . [Електронний ресурс] Режим доступу URL:https://web.archive.org/web/20120107141633/http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=clanky&val=72_a_j_clanky.html&typ=HTML .

⁷⁶Benda V. Paralelní polis. Charta 77 : 1977–1989 : od morální k demokratické revoluci : dokumentace.Uspoř. V. Prečan. Scheinfeld-Schwarzenberg : Čs. středisko nezávislé literatury ; Bratislava : Archa, 1990. S. 43–51.

ганебні акти репресій будуть опубліковані (комуністи завжди були дуже сприйнятливими до критики з боку засобів масової інформації Заходу).

Зазвичай тексти, які готувала «Хартія-77» та інші опозиційні рухи мали переважно ліве спрямування. Варто зазначити, що чехословацьке суспільство мало переважно ліве спрямування. Основні зауваження та пропозиції щодо створення документів Хартії можна знайти в «Маніфесті позитивного підходу» від березня 1978 року, автором якого є історик Ян Тесарж, і в протоколі зустрічі вісімнадцяти чартистів, який було створено через два місяці. Тесарж розумів позитивний підхід як здатність відповісти «творчим актом» на репресивні заходи, які застосовували поза рамками Хартії, наприклад, люди з оточення Edice Petlice, публікуючи книги заборонених письменників. Якби Хартія взяла приклад з Edice Petlice, то за словами Тесаржа, вона б не тільки досягла поліпшень у методах своєї роботи, але й отримала б засіб ефективного захисту від небезпеки власної ізоляції.⁷⁷ Підготовка статутних документів мала стати «мобілізуючою метою», а готові документи мали бути як «стимули до дискусії». На зустрічі, що відбулася 26 червня 1978 року, вісімнадцять чартистів запропонували створити дві робочі групи, перша з яких зосередилася б на проблемі дискримінації в галузі праці та професії, а друга на дискримінації дітей під час вступу до школи.⁷⁸ Вони повторили вимогу, яка вже була висунута під час дискусії 1977 року, а саме оголосити, хто над якими документами Хартії працює. Це мало сприяти залученню якнайбільшої кількості підписантів Хартії-77 та інших людей, які не підписали Хартію до опрацювання «особливо актуальних важливих» тем. Згодом, такі групи формували чернетку тексту, яку передавали опонентам, які вписували свої зауваження, і потім група свій текст редагувала і передавала на підпис речникам Хартії-77.

Також необхідно зазначити те, що опозиційна діяльність в Словаччині за спогадами Ладіслава Снопко відрізнялась від Чехії тим, що по-перше комуністи

⁷⁷Tesař, Jan: Co s Chartou a jak dál: Manifest „pozitivního přístupu“ (březen 1978). In: TÝŽ: Co počít ve vlkově břiše: Práce o vytváření struktur občanské společnosti z let 1968–1980. Praha, Triáda 2018, s. 275–296, zde s. 284–290.

⁷⁸Marek Suk. Charter 77 “Workshop”. Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy, Praha. Soudobé dějiny / CJCH 2023, 30(2): s.396

і дисиденти не мали настільки ворожого антагонізму одне до одного як у Чехії, коли якась людина робила дії які, не подобались владі, то преставники влади обмежувались деклараціями, що такого не можна робити. По-друге більшість людей у Словаччині проживало в селах і через це політичні рухи були дуже дрібними і менш активними, а дисидентів на всю країну було лише декілька. По-третє опозиційність демонструвалась, як правило, через екологічні рухи, які мали мало спільного з політикою. По-четверте в найвищих ешелонах влади були комуністи, які співпрацювали з опозицією, найвідомішим з яких був Вільям Плевза.⁷⁹ Ярослав Цухра додає, що це було зумовлено тим, що в Словаччині м'якше проходила нормалізація (яка була зумовлена наявністю тих ж таки продемократично налаштованих комуністів і присутністю різних верств суспільства у владі), існуванням недовіри до чехів, а також сильною позицією католицької церкви в країні, що визначало характер того навколо чого була згуртована опозиція.⁸⁰ М'якість нормалізації зумовила дуже повільне формування політичних ініціатив у Словаччині. Тому більшість незалежних ініціатив, які торкались політики у Словаччині, базувалися переважно на питаннях, як захист довкілля та «альтернативна культура» (культурний андеграунд).⁸¹

Отже, виходячи з написаного у II розділі можна сказати, що поява «Хартії-77» стала закономірним результатом глибокої системної кризи режиму «нормалізації». Після придушення Празької весни 1968 року в країні встановилася атмосфера та примусового конформізму, де будь-які прояви громадської активності жорстко придушувалися партійно-державним апаратом. Проте, Чехословаччина діючи в фарватері зовнішньої політики СРСР ратифікувала Гельсінські угоди. Це створило унікальне правове поле, у якому дисиденти змогли апелювати не до антисоціалістичних гасел, а до вимоги

⁷⁹Feffer J. Creating a Spectacle: Interview with Ladislav Snopko. John Feffer [Електронний ресурс]. 2013. Dec 30. URL: <https://johnfeffer.com/2013/12/30/creating-a-spectacle/>

⁸⁰Jaroslav Cuhra. Nezávislé aktivity v Československu a Charta 77 – meze protnutí. Charta 77 : od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci (1977–1989) : sborník z konference k 30. výročí Charty 77 (Praha, 21.–23. března 2007) ed. M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.S.102

⁸¹Juraj Marušiak. The Normalisation Regime and its Impact on Slovak Domestic Policy after 1970. Routledge №10, 2008. pp.1805-1875.

дотримання діючих законів самої держави. В той же час в Чехословаччині почав розвиватись андеграундний рух. Спочатку його представники займались тільки музикою, але згодом через зростання популярності музики, яку вони продукували. Саме тому безпосереднім приводом до створення Хартії-77 став суд над представниками цього руху гуртом «Plastik people the Universe», де відомі інтелектуали і колишні дійові особи Празької весни прийшли підтримати затриманих. Саме в будівлі суду з'явився начерк першого документу Хартії-77, де хартисти закликали владу дотримуватись взятих на себе зобов'язань у Гельсінкі. Однак, одразу після виникнення Хартії-77 влада почала кампанію арештів і тиску. Також влада, щоб показати, що серед кола інтелігентів не всі погоджуються з виступами проти влади, створила Антихартію. Тоді як хартисти у відповідь на переслідування створили VONS – організацію, яка саме займалась правозахистом незаконнозасуджених. В Америці та Європі було створено організації з підтримки Хартії-77, однак через потужний тиск влади опозиційний рух і надалі залишався нечисленним. За структурою рух був вільною організацією без членства і органів, а основна опозиційна діяльність хартистів полягала у виданні документів. В цих документах хартисти критикували владу, за політичні переслідування, екологічні проблеми, і висловлювали свою думку щодо міжнародних подій, ця діяльність відбувалась приватно в оселях хартистів. Оскільки Хартія-77 об'єднувала різних людей, то вона складалась з декількох груп людей. Були ті, які вважали, що опозиційному руху треба надати рис політичної платформи, були ті, які вважали, що єдина структура опозиційному руху не потрібна і були проти ідей централізації, ті, які вважали, що рух має знаходитись поза політикою, і ті, які вважали, що всередині руху не вистачає дискусій. Нечисельність руху в Словаччині ж пояснюється тим, що більшість суспільства жила в селах, що закономірно робило країну більш релігійною, а також те, що між дисидентами і комуністами не було потужного антагонізму, а зародком політичної опозиції були екологічні організації і андеграундні рухи.

РОЗДІЛ III. СПАДЩИНА ХАРТІЇ-77 ТА ЇЇ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

3.1 Діяльність Хартії-77 після затримання «Plastik people the Universe». Роль членів Хартії-77 в підготовці Оксамитової революції 1989 р.

Після того, як основні організаційні засади спротиву були закладені, дисидентський рух у Чехословаччині перейшов до фази глибокого інтелектуального, морального та правового протистояння, яке Вацлав Гавел схарактеризував як стратегію «життя у правді». Цей етап розпочався з активізації міжнародних зв'язків, що мали на меті вивести питання демократії в Чехословаччині на загальноєвропейський рівень. Зокрема, у жовтні 1978 року ключовою подією стала смілива спроба налагодити безпосередню транскордонну співпрацю з польськими колегами з Комітету захисту робітників (KOR). Зустріч на польсько-чехословацькому кордоні в горах Крконоше, на так званій «стежці дружби», стала символом солідарності народів Центральної Європи. Хоча акція була брутально перервана силовими структурами, вона заклала фундамент для майбутньої координації антитоталітарних рухів, що згодом відіграє критичну роль у руйнуванні «залізної завіси». Звіт Вацлава Гавела про ці події, який зберігся в архівах, детально описував методи роботи служби безпеки та став важливим документом для західних медіа, що стежили за долею демократії в регіоні.⁸² В цій зустрічі хотів взяти участь і дисидент Ярослав Шабата, однак його затримала StB і в 1979 році його було засуджено до десяти місяців безумовного ув'язнення.⁸³

Однак, 1979 рік приніс руху чи не найважчі випробування за весь час його існування. Режим, намагаючись остаточно придушити інакомислення, перейшов до відкритих судових розправ. У травні 1979 року відбулися масові арешти провідних активістів, а у жовтні того ж року пройшов гучний судовий процес, за

⁸² Berkovec J. Zpráva Václava Havla o rozprášení schůzky čs. a polských disidentů policií na Cestě čs.-polského přátelství v Krkonoších, plánované na 1. října 1978 : příloha č. 10. Politické procesy v Československu v období normalizace 1969-1989 : diplomová práce / Západočeská univerzita v Plzni. Plzeň, 2012. S. 77.

⁸³ Petr Keller: Z Krkonoš do vězení. Odsouzení Jaroslava Šabaty v souvislosti se setkáním československých a polských disidentů na československo-polských hranicích v roce 1978. URL: https://www.vons.cz/data/pdf/sbornik_vons_1/vons_keller.pdf

результатами якого Вацлав Гавел, Петро Уль, Вацлав Бенда та Їржі Дінстбір, отримали реальні терміни ув'язнення. Також, переслідування зазнав підписант Рудольф Баттек, який був звинувачений у 1979 році співробітниками StB у підриві республіки. Спочатку його затримали у 1980 році за підозрою у викраденні автомобіля, однак коли Баттек вийшов з відділку, співробітник StB спробував затримати його вдруге, чому Баттек чинив опір. Тому, завдяки цьому інциденту владі вдалось знайти підставу, щоб ув'язнити Рудольфа Баттека до семи з половиною років позбавлення волі та подальшим охоронним наглядом строком на три роки.⁸⁴ Проте, репресії лише легітимізували Хартію в очах міжнародної спільноти та зміцнили внутрішню згуртованість дисидентського середовища.

Протягом першої половини 1980-х років, попри фізичну відсутність багатьох лідерів у публічному просторі через ув'язнення, діяльність «Хартії-77» не припинилася, рух зосередився на розбудові так званої «паралельної структури» суспільства. Регулярно видавалися та розповсюджувалися самвидавні часописи, серед яких особливе місце посідали «Listy» та «Infoch». Ці видання ставали єдиним джерелом правдивої інформації та альтернативою офіційному дискурсу партійної газети Rudé právo. Як аналізує Том Дікінс, поки офіційна преса використовувала стару риторіку 1950-х років і намагалася маркувати дисидентів як «агентів західних спецслужб» чи «невдах», Хартію почали підтримувати фахівці з різних галузей.⁸⁵ Рух почав випускати ґрунтовні експертні документи, які виходили далеко за межі правозахисту: аналізувався катастрофічний стан лісів у Північній Чехії, проблеми дефіциту товарів, криза в охороні здоров'я та цензура в історичній науці. Однак через масштабні репресивні заходи влади ці періодичні видання мали мале поширення. Єдиним виданням, яке поширювалось у цей складний для опозиції час був журнал Vokno Франтішека Старека однак, коли StB ув'язнило Старека і його однодумців в

⁸⁴ Jaroslav Pažout.. Ochrana společnosti nebo vnitřní vyhnání? Zákon o ochranném dohledu č. 44/1973 Sb. z 25. dubna 1973 a jeho využití proti odpůrcům režimu. Paměť a dějiny. — 2016. — № 2. — S. 246.

⁸⁵ Dickins T. The Linguistic and Rhetorical Legacy of the Prague Spring: Reading the Czechoslovak Communist Party Daily, Rudé právo, from the Late 1980s. Central Europe. 2016. Vol. 14, no. 1. P. 20–21.

1981-1984 р.р. журнал теж припинив своє поширення у Чехословаччині. Протягом 1978-1989 р.р. існували також випадки насильницьких акцій проти комуністичного режиму, однак як наголошує Ярослав Пажоут, вони були поодинокими і маргіналізованими.⁸⁶

Переломним моментом стала середина 1980-х років, коли зовнішньополітичні зміни в Радянському Союзі, пов'язані з курсом Михайла Горбачова на перебудову та гласність, створили нову геополітичну рамку. З 1985 року «Хартія-77» починає активно омолоджуватися, залучаючи до своїх лав студентство та представників неофіційних релігійних громад. Візит Горбачова до Праги у квітні 1987 року став моментом істини для чехословацького суспільства: хоча консервативне керівництво КПЧ на чолі з Мілошем Якешем та Густавом Гусаком всіляко чинило опір змінам, Хартія використала цей час для переходу від закритих інтелектуальних дискусій до підготовки масових акцій.⁸⁷ Важливим аспектом стало поєднання правозахисної риторики з екологічними та релігійними гаслами, що дозволило значно розширити соціальну базу руху. Також, важливо додати, що співпраця «Хартії-77» із західними рухами за мир у 1980-х роках базувалася на концепції «неподільності миру».⁸⁸ Співпрацю Хартії-77 із західними рухами за мир між 1982-1984 роками, можна назвати окремою сторінкою в діяльності опозиційного руху в цей період. За час співпраці було надіслано ще більше листів від Хартії-77 до європейських мирних рухів, оскільки антиядерна кампанія посилювалася у відповідь на рішення НАТО розгорнути ракети у Німеччині. У своїх документах про мир свободу чартисти критикували західних прихильників одностороннього роззброєння як односторонніх і таких, що ведуть до «миру будь-якою ціною». Так само вони відкидали «дух умиротворення» посилаючись безпосередньо на Мюнхенську конференцію 1938

⁸⁶ Jaroslav Pažout. Použití násilí při protirežimních aktivitách během tzv. Normalizace. Paměť a dějiny, 2018, roč. 12, č. 2, s. 25–35.

⁸⁷ Machovec M. Charta 77 a underground. .Od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci. 1977–1989 : sborník z konference k 30. výročí Charty 77, editoři: M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. — S. 207.

⁸⁸ Palouš R. O nedělitelnosti míru : Dokument Charty 77 č. 13/1982 (29. března 1982) Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace uspořádal Vilém Prečan. — Scheinfeld-Schwarzenberg : Čs. středisko nezávislé literatury ; Bratislava : Archa, 1990. — S.236-237.

року. В червні 1983 в Празі мала відбуватись Всесвітня рада миру, членам Хартії-77 взагалі було відмовлено в доступі до конференції. Однак, незважаючи на сильну присутність поліції, кільком чартистам вдалося зустрітися із західними делегатами. Разом вони опублікували спільні заяви, в яких наголошували на нероздільності миру та прав людини.⁸⁹ Внаслідок цього близько трьохсот молодих чехів зібралися під гаслом «Мир свобода» в останній день конференції, але їхню процесію швидко розігнала поліція. розміщення ядерних ракет на своїй батьківщині. На позачерговому саміті Варшавського договору в Москві було прийнято рішення про розгортання радянських ядерних ракет у Східній Німеччині та Чехословаччині.⁹⁰ По всій країні спонтанно поширювалися ознаки помірною протесту. Лісти повідомляли, що в листопаді 1983 року група співробітників Інституту геофізики в Празі підписала петицію до чехословацького уряду, протестуючи проти розміщення ядерних ракет у їхній країні, але погрози звільненням та допитом у поліції змусили їх відкликати свої підписи.⁹¹ Показником впливу цього активізму стало те, що провладне періодичне видання Руде право опублікувало на своїх сторінках протести громадян проти розгортання на території своєї країни ракет.⁹² Дисиденти доводили, що міжнародна безпека неможлива без дотримання прав людини, чим докорінно змінили стратегію західних організацій, як-от END (Європейського ядерного роззброєння) та ІКВ. Ключовим етапом став діалог навколо «Празького заклику» (1985), який об'єднав активістів Сходу і Заходу в прагненні подолати блокувальний поділ Європи та вивести іноземні війська. Поряд із пропозиціями щодо

⁸⁹ Listy : časopis československé socialistické opozice. 1984. Roč. 14, č. 2. Duben. S. 17–19. Режим доступу URL:

https://files.scriptum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1984_2_zm_ocr.pdf?gl=1*3x31kh*_ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*_ga_FH8LJG594G*_czE3NzYwODY3OTgkbzU5JGcwJHQxNzc2MDg2Nzk4JGo2MCRsMCRoMA..

⁹⁰ Listy : časopis československé socialistické opozice. 1983. Prosinec 1983, č. 6 . S. 1-4. Режим доступу URL:

https://files.scriptum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1983_6_zm_ocr.pdf?gl=1*osm2qv*_ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*_ga_FH8LJG594G*_czE3NzYwOTgwMzMkbzYxJGcwJHQxNzc2MDk4MDMzJGo2MCRsMCRoMA..

⁹¹ Listy : časopis československé socialistické opozice. 1984. Prosinec 1984, č. 2. S.27. Режим доступу URL:

https://files.scriptum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1984_2_zm_ocr.pdf?gl=1*17t9hzf*_ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*_ga_FH8LJG594G*_czE3NzYxMDYxODkkbzYzJGcwJHQxNzc2MTA2MTg5JGo2MCRsMCRoMA..

⁹² Proti americkým raketám v Evropě. Rudé právo. 1983. 13 říjen. č. 242. S.2. Режим доступу URL:

<https://kramerius.cbvk.cz/view/uuid:d590b290-0303-11e0-baa3-000d606f5dc6?page=uuid:e4dfdc40-0181-11e0-a9e2-000d606f5dc6>

виведення іноземних військ з Європи, розпуску НАТО та військових організацій Варшавського договору, ліквідації всієї ядерної зброї, та скорочення збройних сил у всіх європейських країнах», найсміливішою пропозицією була пропозиція щодо возз'єднання Німеччини. Адже це на їхню думку, могло б перетворити Європу на об'єднану спільноту рівноправних партнерів що слугувало прикладом для інших регіонів світу.⁹³ Мілан Гаунера зазначає, що у другій половині 1980-х років чехословацькі чартисти проявили більше наполегливості, ніж їхні західні колеги, щодо питання розділу Німеччини. Але чартисти не були готові виступати проти імперіалізму СРСР і підтримувати визвольні рухи поневолених народів.⁹⁴ З аналізу текстів східноєвропейських дисидентів та прослуховування їхніх історій, складається враження, що вони відігравали дуже важливу роль з початку. Рух за мир був союзником, допомагаючи розголошувати справу дисидентів. Ця транснаціональна мережа, що включала також французький CODENE та німецьких «зелених», створила інтелектуальне підґрунтя для «оксамитових революцій».⁹⁵

25 березня 1988 року у Братиславі відбулася «Демонстрація зі свічками» — перша велика масова акція протесту періоду пізньої нормалізації. Попри те, що мирне зібрання було жорстоко придушено силовиками за допомогою водометів та кийків у центрі міста, подія продемонструвала готовність пересічних громадян до відкритого цивільного непокорі. Тим часом, Хартія-77 через есеї, відкриті листи та неформальні контакти переконала західних партнерів солідаризуватися з незалежними групами, а не з офіційними радянськими структурами. 21 серпня 1988 року, у 20-ту річницю радянського вторгнення, Хартія координувала багатотисячні мітинги в Празі, де вперше за два десятиліття відкрито лунали вимоги щодо виведення радянських військ та

⁹³ Listy : časopis československé socialistické opozice.1985. Roč. 15, č. 2 Duben 1985. S.3-4. Режим доступу URL: https://files.scriptum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1985_2_zm_ocr.pdf?gl=1*10va64c*ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*ga_FH8LJG594G*czE3NzYxMTQxNDgkbzY0JGcwJHQxNzc2MTE0MTQ4JGo2MCRsMCRoMA..

⁹⁴ Milan Hauner. Charter 77 and the European Peace Movement. .Od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci. 1977–1989 : sborník z konference k 30. výročí Charty 77,editoři: M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. S.185.

⁹⁵ Kacper Szulecki. 'Freedom and peace are indivisible': On the Czechoslovak and Polish dissident input to the European peace movement 1985-89.No3. Europe-Asia Studies,60:10, pp.1805 — 1825.S.14

проведення вільних виборів. 1989 рік став кульмінаційним і завершальним у цій виснажливій багаторічній боротьбі. Розпочавшись із «Тижня Палаха» в січні, протестний рух набув незворотного характеру.⁹⁶ Масові акції пам'яті студента Яна Палаха показали режиму, що страх, на якому трималася система «нормалізації», остаточно зник. Навіть черговий арешт Вацлава Гавела під час цих подій лише підлив оливи у вогонь, спровокувавши міжнародні протести та петиції солідарності всередині країни. У червні 1989 року з'явився маніфест «Кілька речень» (Několik vět), який став якісно новим етапом у розвитку громадянської солідарності.⁹⁷ Цей документ, став справжнім проривом, адже його підписали вже не сотні професійних дисидентів, а понад сорок тисяч громадян. Серед підписантів опинилися відомі актори, співаки та науковці, які до того намагалися зберігати лояльність до системи, що люди більше не бояться системи.⁹⁸ Коли 17 листопада 1989 року поліція вчинила криваву розправу над мирною студентською ходою на Народному проспекті, яка була організована з нагоди вшанування дня загибелі студента Яна Оплетала (який загинув під час демонстрації проти німецької окупації).⁹⁹ Внаслідок цього, вже 19 листопада у приміщенні театру «Латерна Магіка» активісти руху «Хартія 77» стали ініціаторами створення «Громадянського форуму» — широкої коаліції, що об'єднала всіх супротивників режиму.¹⁰⁰ Так почалась Оксамтова революція.

Протягом бурхливих листопада та грудня 1989 року саме досвід та інтелектуальний капітал Хартії стали вирішальними у процесі демонтажу тоталітарної системи. Петр Уль так оцінював роль Хартії-77 в той час: «В умовах бюрократичної диктатури я тому бачу революційний авангард суспільства в альтернативних спільнотах, незалежних від держави, в їхньому об'єднанні та

⁹⁶ 1989: The Velvet Revolution in context, or how November began in January [Електронний ресурс] : [official website of Radio Prague International]. Ch. Johnstone. — Електрон. дані. — Praha : Czech Radio, 2019. — Режим доступу: <https://english.radio.cz/1989-velvet-revolution-context-or-how-november-began-january-8115387>

⁹⁷ А. Гиря. «Оксамитова революція» як приклад ліквідації комуністичного режиму та здійснення демократичних перетворень. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. (Ужгород, зб. наук. пр. №31., 2019. 220 с.

⁹⁸ Bedny komunismu: Sametová revoluce. Informační texty u Garant textu Jan Synek. JSNS.CZ. P. 2. Режим доступу URL: https://www.jsns.cz/nove-aktivita/bedny-komunismu/aktivita_bedny-komunismu_07_informacni-texty.pdf

⁹⁹ 17. listopad. Speciální povinky. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://specialynovinky.cz/17-listopad/>

¹⁰⁰ Приходько В.О. «Ніжна революція» в Чехословаччині та формування внутрішньої і зовнішньої політики країни. Ужгород. Госіфозрашушувий редакційно-видавничий відділ комітету інформації. 1999. 78 с

об'єднанні, як у національному, так і в міжнародному масштабі, в їхньому вдосконаленні та розширенні, а також у їхньому швидкому розширенні та впливі на все суспільство на початку революційного процесу».¹⁰¹ Члени Хартії очолили переговорну групу з представниками комуністичного уряду, вимагаючи негайних політичних змін та скасування конституційної норми про керівну роль партії. Цей складний шлях, що супроводжувався загальнонаціональним страйком та мільйонними мітингами на Летенському полі, завершився 29 грудня 1989 року історичною подією. Вацлав Гавел, який протягом усіх цих років був головним речником та ідеологом Хартії, був одностайно обраний президентом республіки у Владиславській залі Празького граду.¹⁰² Це обрання символізувало не просто зміну влади, а повну перемогу цінностей, які Хартія відстоювала з кінця 70-х: верховенство права, гідність особистості та правдивість у суспільних відносинах. Таким чином, діяльність «Хартії-77» у розглянутий період пройшла грандіозний шлях від підпільного документування порушень закону та філософських роздумів в умовах тюремного ув'язнення до повної політичної перемоги. Рух довів спроможність моральної позиції інтелігенції змінити державний устрій без застосування насильства, що і стало суттю Оксамитової революції, яка назавжди змінила обличчя Центральної Європи. Протягом усього цього часу рух залишався вірним принципу ненасильства, що дозволило країні уникнути кровопролиття під час краху режиму та закласти основи для цивілізованого розлучення чеського та словацького народів у майбутньому.

3.2 Останні роки діяльності Хартії-77 (1990-1992) та спадщина організації.

Період 1990–1992 років став для Хартії-77 часом глибокої трансформації, коли рух, що протягом тринадцяти років виступав головним моральним опонентом тоталітарного режиму, змушений був шукати нову ідентичність у

¹⁰¹ P.Uhl. Alternativní společenství jako revoluční avantgarda.Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace. Uspořádal Vilém Prečan. Čs. středisko nezávislé literatury, Scheinfeld-Schwarzenberg a ARCHA – Bratislava 1990.S.88.

¹⁰² 80. léta, sametová revoluce [Електронний ресурс]. Dejejis.com, 2026.Режим доступу URL: <https://www.dejejis.com/ucebnice/80-leta-sametova-revoluce/>

перехідному суспільстві. Після перемоги Оксамитової революції наприкінці 1989 року ситуація принципово змінилася порівняно з історичним контекстом, у якому створювалася та діяла Хартія. Усі ті, хто раніше представляв її видиме та добре відоме обличчя і був оснащений необхідним досвідом та морально-політичним авторитетом, знайшли негайне застосування: вони сприяли формуванню нової влади та державно-політичного представництва і структур трансформуючої суспільної системи. Так один із трьох речників Хартії-77 Вацлав Гавел став президентом Чехословаччини. Відповідальність підписантів Хартії також докорінно змінилася: від підписання протестної Декларації Хартії-77 вони перейшли до безпосередньої побудови демократичної держави. Проте, як зазначає Вілем Пречан цей процес мав і зворотний бік. Коли політичний плюралізм став реальністю, Хартія-77 як опозиційний рух, який не мав ідеології, а був об'єднаний навколо ідеї повернення демократії в Чехословаччину, закономірно почав розпадатись. Деякі хартисти ставали політичними опонентами одне для одного.¹⁰³ Варто зауважити, що Хартія почала поступово втрачати свою первісну форму. Ще до Листопада 1989 року, оскільки, вона остаточно відійшла на другий план, щойно сформувалися Громадянський форум та Громадськість проти насильства, а чартисти опинилися у вирі великої політики. Ознакою цього став жовтень 1990 року, коли Мірослав Долейші, заявив, що Хартія нібито була створена з ініціативи Комуністичної партії, і контролювалася і продовжує контролюватися радянською, американською та ізраїльською розвідкою, однак від хартистів не було якоїсь згуртованої реакції.¹⁰⁴

Попри ці внутрішні трансформації, Хартії вдалося досягти ще одного вагомого успіху на фінальному етапі свого існування. У січні 1991 року федеральний парламент ухвалив Хартію основних прав і свобод — конституційний закон, що перевершував чинну на той час конституцію минулого. Цей документ згодом став невід'ємною частиною Конституції Чеської

¹⁰³ Prečan V. Minulost a dědictví Charty 77. Dokumentace k dějinám Charty 77. Československý dokumentační středisko. [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://csds.cz/cs/g6/3342-DS.html>

¹⁰⁴ Konspirace o 17. listopadu 1989: Proč je výsměch ideálům destruktivní?. FORUM 24 [online]. Forum 24 [cit. 2021-06-10]. Режим доступу URL: <https://www.forum24.cz/konspirace-o-17-listopadu-1989-proc-je-vysmech-idealum-destruktivni/>

Республіки.¹⁰⁵ Форумом, де ще досі існувала Хартія, був колектив ораторів, зустрічі учасників якого проводились в квартирі Дани Немцовой. Так, на цих зустрічах обговорювалось майбутнє Хартії-77, де обговорювався варіант продовження діяльності Хартії. Однак на нових умовах і з включенням до складу організації нових підписантів цю ідею відкинули, оскільки старі підписанти не сприйняли це. На думку Іржі Вечури так сталося тому, що нові підписанти були «не знайомі з традиціями Хартії-77, або відверто їх зневажали».¹⁰⁶ Так, до січня 1990 року Декларацію Хартії-77 підписали 1898 осіб.¹⁰⁷

Ще однією ознакою розпаду Хартії-77 був конфлікт щодо ставлення до минулого, який став центральним у 1991 році. Обговорення «закону про комунізм» виявило два типи антикомунізму: «антикомунізм майбутнього», що фокусувався на побудові ліберальних інститутів, та «антикомунізм минулого», спрямований на покарання злочинів режиму. Ян Сокол від імені Громадянського руху стверджував, що закон має засуджувати принципи придушення свободи, а не ставати інструментом політичної помсти, залишаючи оцінку конкретних доль історикам та судам. Натомість такі діячі, як Вацлав Бенда та Петер Цибулка, застерігали від «дикої приватизації» та проникнення «старих структур» і «комуністичних мафій» у нову економіку.¹⁰⁸ Офіційне припинення діяльності Хартії-77 було проголошене 3 листопада 1992 року.¹⁰⁹ На думку Матея Метелеця Хартія-77 розпалась завдяки тому, що за своєю природою була антисистемним рухом і ця антисистемність була тим, що продовжувало її існування.¹¹⁰ У рік припинення існування Хартії-77 у відставку подав Вацлав Гавел з посади президента Чехословаччини. Як зазначає Майкл Джон Кірбен, Вацлава Гавела

¹⁰⁵ Vančura J. Poslední léta Charty. Charta 77 očima současníků / uspoř. J. Moravec. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. S. 154–162.

¹⁰⁶ Poslední setkání signatářů Charty 77 (3. 11. 1992). Československé dokumentační středisko. URL: <http://www.csd.s.cz/cs/g6/4254-DS.html>

¹⁰⁷ Vláda vyhověla Gruntorádově požadavku, odvolala usnesení k Chartě 77. Seznam Zprávy. 2023. 28 listopadu. URL: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/domaci-vlada-vyhovela-gruntoradove-pozadavku-odvolala-usneseni-k-chartě-77-240400>

¹⁰⁸ Suk J. Anatomy of the End of Charter 77 (1990–1992): Between Politics, Morality, Business and Coming to Terms with the Past. Soudobé dějiny. 2024. Vol. 31, No. 1. P.677-678

¹⁰⁹ Informace o Chartě 77 (INFOCH). 1992. Červenec.s.78-81 Режим доступу URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1992/INFOCH_informace_o_Charte_77.pdf

¹¹⁰ Matěj Metelec. Charta 77 a její dědictví. Kontradikce. Časopis pro kritické myšlení II, č. 1 (2018): s. 77–98.

критикували як за надмірну наївність, так і за ідеалізм (наприклад він пропонував Гельмуту Колю скасувати всі політичні партії, виправдовував НАТО за бомбардування Сербії).¹¹¹ Саме через свій ідеалізм Гавел не міг довго залишатись в політиці, адже він застерігав від надмірного перейняття того, що пропонує західний капіталізм. Він хотів повністю очистити державний апарат від комуністів, що неможливо було в повній мірі реалізувати.

Підписання Заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі (1975) створило нову правову реальність, де положення про права людини стали інструментом легітимного тиску на комуністичні режими. Гельсінкі відкрили можливість для дипломатичного втручання у внутрішні справи всіх держав-підписантів. Завдяки цьому Хартія використовувала міжнародний фактор для посилення свого дуже обмеженого внутрішнього впливу. Дисидентська ідея «розрядки знизу» захопила увагу низки правозахисних асоціацій та груп громадянського суспільства, серед яких Гельсінкська громадянська асамблея стала, мабуть, найвідомішою у 1980-х роках. Жак Рупнік виділяє три аспекти впливу Хартії-77: «Етичні та філософські основи інакомислення, переосмислення ліберальних цінностей та подолання розділення Європи – це три елементи, хоча й нерівномірної важливості, яким стали основою визначного європейського діалогу через залізну завісу з середини 1970-х років».¹¹²

Ключовим елементом спадщини руху, як зазначає Барбара Фальк стала модель легалізму — стратегія захисту громадянських прав виключно в межах офіційного правового поля.¹¹³ Дисиденти апелювали до букви закону, демонструючи онтологічну невідповідність між деклараціями режиму та його репресивною практикою. Цей «юридичний опір» втілював концепцію «життя в

¹¹¹ Michael J. Kilburn. The Irony of Antipolitics: An Exercise in Critical Sympathy. Od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci. 1977–1989 : sborník z konference k 30. výročí Charty 77, editoři: M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. s.69.

¹¹² Jacques Rupnik. The Legacy of Charter 77 and the Emergence of a European Public Space. .Od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci. 1977–1989 : sborník z konference k 30. výročí Charty 77, editoři: M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. S.25

¹¹³ Barbara Falk. The Legacies of Charter 77: The “Gift” of Democratic Dissent. Od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci. 1977–1989 : sborník z konference k 30. výročí Charty 77, editoři: M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. S.35

правді», де індивідуальний акт морального вибору перетворювався на вагомий політичний чинник.

Міжнародне значення Хартії-77 полягало у формуванні прототипу європейського громадського простору. Дисиденти змінили парадигму міжнародних відносин, поставивши «розрядку» між державами в залежність від дотримання прав людини всередині країн. Завдяки інтелектуальній взаємодії з західними правозахисними групами та інтелектуалами (такими як Том Стоппард чи Артур Міллер), досвід чехословацького інакомислення став частиною глобального дискурсу про кризу модерної цивілізації. У посткомуністичний період спадщина Хартії зіткнулася з новими викликами. У 1990-х роках домінуючий неоліберальний дискурс Вацлава Клауса таврував ідеали прав людини як «недоречні» для епохи економічної трансформації. Проте сучасний підйом популістичних тенденцій у регіоні знову робить уроки Хартії критично необхідними.

3.3 Співпраця Хартії-77 з польським KOR та іншими дисидентськими організаціями.

Співпраця між чехословацькою ініціативою «Хартія-77» та польськими опозиційними центрами, насамперед Комітетом захисту робітників (KOR), а згодом і профспілкою «Солідарність», стала найбільш зрілим прикладом транснаціональної солідарності в межах радянського блоку. Цей феномен, який часто називають «дисидентським інтернаціоналом», не лише допоміг вижити окремим активістам під тиском репресій, а й заклав концептуальні підвалини для майбутньої інтеграції Центральної Європи в європейський політичний простір. Проте саме польська опозиція першою відреагувала на появу Хартії у січні 1977 року. Лист солідарності від польських інтелектуалів, надісланий до Праги, став першим свідченням того, що дисидентство перестає бути локальною проблемою окремих столиць. Центральною подією в історії цієї співпраці стали зустрічі на польсько-чехословацькому кордоні в горах Крконоше влітку та восени 1978 року. У цих таємних рандеву брали участь ключові фігури обох рухів: Вацлав

Гавел, Адам Міхнік, Яцек Куронь, Марта Кубішова, Антоні Мацеревич та інші.¹¹⁴ Йозеф Вілемек, аналізуючи архіви Сил безпеки (StB), детально описує, як чехословацька та польська спецслужби в межах операції «Північ» намагалися запобігти цим контактам. Подальші зустрічі були запобігнуті комуністичними силами безпеки обох країн. Лише з 1986 року знову відбулася низка зустрічей. Метою більшості інших зустрічей була контрабанда різноманітних самвидавних матеріалів та підготовка спільних акцій тиску.¹¹⁵ Результатом цих зустрічей стало те, що польська незалежна преса регулярно публікувала документи Хартії, інтерв'ю, статті її підписантів, а Вацлав Гавел став офіційним членом редакційної колегії одного з найважливіших журналів – «Критика».¹¹⁶ Виникнення «Солідарності» спочатку не мало радикального впливу на зміцнення контактів між представниками польської та чехословацької опозиції. Однак, ці контакти обмежувалися періодичними спробами перевезти матеріали «Солідарності» до Чехословаччини. Це було зумовлено тим, що чехословацький уряд після виникнення «Солідарності» обмежив перетин кордону між Чехословаччиною і Польщею, а також посилив репресії проти Хартії-77 і ВОНС. У лютому 1984 року було опубліковано першу спільну декларацію підписану 45 підписантами Хартії-77 та членами польської опозиції, колишніх KOR та «Солідарності». У 1987 році було засновано Коло друзів, до якого увійшли 18 підписантів Хартії та 16 польських дисидентів. Саме в серпні на вершині гори Борівкова Гора відбулася перша за багато років зустріч між лідерами опозиції двох країн.¹¹⁷ У червні 1988 року відбулася ще одна, більш масштабна зустріч на кордоні. На цій зустрічі було прийнято «Декларацію польсько-чехословацької солідарності», в якій вимагалось забезпечення основних прав громадян обох комуністичних країн. На

¹¹⁴ Informace o Chartě 77 : — 1978. — 12 září – 11 října (№ 19–20). — 18 s.:

https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1978/INFOCH_11_1978.pdf

¹¹⁵ Blažek P. Akce „Červotoč“. Tajný spolupracovník StB Stanislav Dvořák jako kurýr Polsko-československé solidarity [Електронний ресурс] : [archivní dokumentace]; Praha : Prague Cold War, 2026. — Режим доступу:

<https://www.praguecoldwar.cz/cervotoc.htm>

¹¹⁶ Lukasz Kamiński. Polská opozice a Charta 77. Charta 77 : od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci (1977–1989) : sborník z konference k 30. výročí Charty 77 (Praha, 21.–23. března 2007) ed. M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. — S. 290–294.

¹¹⁷ Kruh přátel Polsko-československé solidarity, In: Informace o Chartě 77, samizdat, roč. 10, č. 10 (1987), s. 19–20. Режим доступу URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_10_1987.pdf

початку листопада 1989 року у Вроцлаві було організовано захід, присвячений чехословацькій незалежній культурі. Це була ідея польських та чехословацьких дисидентів, що народилася одразу після червневих виборів у Польщі.¹¹⁸ Останнім кроком до співпраці між польською опозицією та «Хартією-77» стала зустріч президента Чехословаччини Вацлава Гавела з лідером «Солідарності» Лехом Валенсою. Вона відбулася у березні 1990 року в Крконошах, що звичайно, мало величезне символічне значення.¹¹⁹

Для Угорщини у 1977 році тема прав людини була новою, адже знань про Радянський Союз і його систему було обмаль. Тому, як зазначає Януш Райнер Солідарність із Хартією-77 дала стимул до формування угорської опозиції і лише з цього моменту, можна говорити вже не про інакомислення, а про зачатки політичного руху. Були відкриті нові рамки політичної думки, які дали змогу готувати майбутні політичні програми. Захист прав людини ще не був передвісником падіння режиму, а являв собою реформізм найрадикальнішого гатунку. Непокора системі інституціоналізованої влади створила невеликі спільноти, які вільно розглядали політичні питання, а згодом навіть політичні програми. До цього періоду існували спільноти, які наважувались лише на те, щоб досліджувати, якою була система радянського типу, і пропонувати свої реформи.¹²⁰ Томаш Вілемек у своїй статті Сприйняття Хартії-77 у НДР зазначає, що співпраця Хартії-77 з східнонімецькою опозицією поділялась на два періоди з 1978-1979 і з 1979 по 1989.¹²¹ У 1978-1979 роках відбувалися досить поодинокі спроби налагодити співпрацю з окремими підписантами Хартії-77, які характеризувалися певною ідеологічною спорідненістю. Бажання людей, які це

¹¹⁸ Začátek listopadu 1989: Když se Vratislav na tři dny stala svobodným Československem: ČT art ; text J. Šída. — Електрон. дані. — Praha : Česká televize, 2019. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://art.ceskatelevize.cz/360/zacatek-listopadu-1989-kdyz-se-vratislav-na-tri-dny-stala-svobodnym-ceskoslovenskem-nKlf1>

¹¹⁹ Výstava Charty 77. Česká televize ; red. J. Svoboda. Archiv ČT24.. — Praha : Česká televize, 2016. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10116288585-archiv-ct24/216411058210026/cast/502200/>

¹²⁰ János M. Rainer. The Effect of Charter '77 on the Hungarian Political Opposition Movement. Charta 77 : od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci (1977–1989) : sborník z konference k 30. výročí Charty 77 (Praha, 21.–23. března 2007) ed. M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. — S. 298

¹²¹ Tomáš Vilímek. Vnímání Charty 77 v NDR. Charta 77 : od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci (1977–1989) : sborník z konference k 30. výročí Charty 77 (Praha, 21.–23. března 2007) ed. M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. S.301

здійснювали виходило з того, що вони були натхненні прикладом Хартії-77 щодо того як вона здійснювала правозахисну і опозиційну діяльність, для організації опозиції в НДР. Так, один з них згадував як на нього вплинула Хартія-77 так: «Коли була створена Хартія-77, це був для мене політичний досвід, який суттєво вплинув на мій подальший хід думок».¹²² Восени 1985 року Штазі зафіксувала створення «Контактної групи з питань Хартії-77» (Kontaktgruppe zur Charta 77), до складу якої входили, серед інших: Герд Поппе, Ральф Гірш, Вернер Фішер, Мартін Беттгер, Вольфганг Темплін, Бербель Болей та Штефан Бікхардт. 1985 рік був особливо насиченим. В. Темплін, який вже тут є одним із перших трьох спікерів «Ініціативи за мир та права людини» (Initiative Frieden und Menschenrechte - IFM), ініціативи що була створена на рубежі 1985-86 років, звернув увагу на інтерес частини східнонімецького суспільства до подій у Чехословаччині. Ця організація демонструвала своє натхнення Хартією-77. Вольфганг Темплін дуже високо оцінює те, який вплив мав приклад Хартії-77 на формування східнонімецької опозиції: «Ні мільйони людей соціально-політичного руху «Солідарність», ні інтелектуально та концептуально інакше сформована угорська демократична опозиція не могли принципово спрямувати подальші кроки незалежного руху в НДР. Їхнє значення та вплив були очевидними на горизонті 1989 року. Набагато ближчий приклад та досвід порівнянної ситуації втілила «Хартія-77»».¹²³ Деякі країни пізніше взяли Хартію 77 за зразок: Хартія-88 була розроблена у Великій Британії в 1988 році, Хартія-97 у Білорусі дев'ять років потому, а Хартія-08 у Китайській Народній Республіці в 2008 році.

3.4. Підтримка Хартії-77 західними країнами: форми та методи.

Найбільшим надавачем фінансової допомоги Хартії-77 був Фонд Хартії-77, заснований Франтішеком Яноухом, фізиком-ядерником та співробітником

¹²² BStU, AU 1004/81 Dresden Band II; Vernehmungsprotokoll, Hesse Lutz, Dresden 5. 12. 1979, list 46.

¹²³ Wolfgang Templin. Charta 77 – Nähe und Einfl. Charta 77 : od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci (1977–1989) : sborník z konference k 30. výročí Charty 77 (Praha, 21.–23. března 2007) ed. M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.S.271

Інституту ядерної фізики в Празі. У 1973 році його запросила Королівська шведська академія наук до Стокгольма. Невдовзі після виїзду з республіки місцева влада позбавила його чехословацького громадянства.¹²⁴ Фонд Хартії-77 спільно з Міжнародною гельсінською федерацією прав людини видав публікацію («A Besieged Culture: Czechoslovakia Ten Years after Helsinki»), що побачила світ у Великій Британії.¹²⁵ Автори цієї публікації наголошували на неможливості для чеських та словацьких діячів культури вільно писати, творити в умовах комуністичного режиму внаслідок переслідувань та утисків влади. Істотну допомогу незалежним культурно-мистецьким ініціативам надавали шведський Фонд Хартії-77 і британський Освітній фонд Яна Гуса. Спонсоруючись кількома приватними фондами, вони виділяли кошти на стипендії авторам наукових досліджень, закупівлю технічного обладнання, присуджували премії, сприяли виданню на Заході низки чеських і словацьких книг.¹²⁶ З огляду на виникнення цих ініціатив за кордоном в Чехословаччині, в Празі, 1 березня 1979 року, хартистами було створено було створено Фонд громадянської допомоги (ФГД).¹²⁷ Він функціонував лише як дорадчий орган, не міг приймати рішення щодо розміру виділеної підтримки. Адміністраторами фонду з березня по травень 1979 року були Вацлав Гавел, Іржі Гаек і Ладіслав Гейданек.

Західні радіостанції, що вели мовлення на Чехословаччину, особливо «Голос Америки», «Радіо Вільна Європа» та ВВС, популяризували Хартію-77 серед внутрішнього чехословацького населення, навіть у тих верствах суспільства, до яких документи Хартії рідко проникали в письмовій формі. Деякі журнали, що спеціалізуються на Східній Європі, публікували статті про Хартію-77 та передруковували документи Хартії. Такі організації, як Фонд Хартії-77 у

¹²⁴ Bez Františka Janoucha ani moře nešplouchá : Františku Janouchovi k narozeninám / uspoř. V. Prečan ve spolupráci s K. Jechovou a M. Slavičkovou. Praha : Československé dokumentační středisko, 2016. S. 172.

¹²⁵ A Besieged Culture: Czechoslovakia Ten Years after Helsinki / Ed.

by A.Heneka, F.Janouch, V.Prečan, J.Vladislav. – Stockholm – Wien: The Charta 77 Foundation-International Helsinki Federation for Human Rights, 1985. – 300 p.

¹²⁶ Jechová K. Kronika švedských let / K.Jechová // Nadace Charty 77 (Dvacet let). – Brno: Atlantis, 1998. – S. 57-100.

¹²⁷ Informace o Chartě 77 roč. 2 (1979), č. 3, s. 5.Режим доступу URL:

https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1979/INFOCH_03_1979.pdf

Швеції, агентство Palach Press у Лондоні та прес-служба Івана Медека у Відні, поширювали матеріали Хартії за кордоном та надавали інформацію про Хартію-77 світовим ЗМІ. У Федеративній Республіці Німеччина було створено архів документів Хартії-77. Цей документаційний центр, як і деякі інші організації, надсилав західні книги та журнали до Чехословаччини та водночас поширював чехословацькі незалежні тексти на Заході. Таким чином вони перешкоджали спробам чехословацької влади порушити вільний потік ідей та інформації.¹²⁸ У Парижі було створено Міжнародний комітет захисту Хартії-77 у Чехословаччині, до складу якого увійшли видатні діячі світової культури. У червні 1977 року Комітет опублікував вичерпну Білу книгу про порушення прав людини в Чехословаччині.¹²⁹ З 1979 року Міжнародний комітет щорічно присуджує премію імені Яна Палаха окремим особам або групам у Чехословаччині за видатні досягнення в галузі незалежної літератури, мистецтва, науки, видавничої справи чи гуманітарної діяльності. Правозахисні організації, такі як Amnesty International та Human Rights Watch, надали міжнародного розголосу діяльності Хартії-77. Ці організації також поширювали інформацію за кордоном про переслідування чартистів. Західні уряди також відігравали важливу роль у підтримці руху. Хоча офіційна політика багатьох держав була обережною через геополітичне протистояння часів «холодної війни», питання прав людини дедалі більше ставало складовою міжнародних відносин.

Поява «Хартії-77» стала для західної дипломатії в Празі викликом, який змусив їх на ходу навчатися нової ролі — ролі спостерігачів, захисників і комунікаторів у тоталітарному середовищі. Уряди США, Канади та країн Західної Європи регулярно піднімали питання переслідування дисидентів у Чехословаччині на міжнародних форумах. Це створювало дипломатичний тиск на комуністичний режим і змушувало його частково стримувати репресії. Так

¹²⁸ Skilling H. G: Charta 77 – pohled ze zahraničí. Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace. Uspořádal Vilém Prečan. Čs. středisko nezávislé literatury, Scheinfeld-Schwarzenberg a ARCHA – Bratislava 1990.S.186-187.

¹²⁹ White Paper on Czechoslovakia. [Electronic resource] / International Committee for the Support of Charter 77 in Czechoslovakia. – Paris, 1977. – 269 p. Режим доступу URL: https://files.scriptorum.cz/scriptum/sborniky/white-paper-on-czechoslovakia_1977-june_ocr.pdf?gl=1*o65yfk*ga*OTc2MjQ4MzUzLjE3NzA0OTUyMzE.*ga_FH8LJG594G*czE3NzYyODQ1NDIkbzQkZzAkdDE3NzYyODQ1NDIkaJYwJGwwJGgw

наприклад в 1986 році британський посадовець Тім Рентон вперше вийшов на контакт з чехословацькими дисидентами.¹³⁰ Також, у цьому контексті цікаво зазначити як діяла західна дипломатія в тих умовах, для німецьких дипломатів ключовою дилемою було: як підтримати дисидентів, не викликаючи ескалації репресій? Посол ФРН підкреслював, що будь-яка заява із Заходу є «палицею з двома кінцями». Мовчання грало на руку режиму, а занадто різка критика давала владі привід зобразити хартистів «агентами імперіалізму». Французька дипломатія у 1977 році діяла більш обережно, що, можливо, пояснювалося браком тісних контактів із дисидентським середовищем на початковому етапі. Однак уже за лічені тижні французи наздогнали колег, активно перекладаючи документи Хартії для розповсюдження в Парижі та інших столицях. Важливим документом став бюлетень канцелярії прем'єр-міністра Франції від 9 лютого 1977 року, який виділив Хартію в окрему проблему міжнародного масштабу. Одним із найважливіших досягнень міжнародної підтримки стало створення двох неформальних форумів для обміну інформацією: «Дев'ятки послів держав Європейського Співтовариства» та «Празького клубу». У цих структурах дипломати США, Великої Британії, Франції, ФРН, Австрії, Швейцарії та інших країн координували свої дії. Наприклад, під час судового процесу над членами ВОНС (Комітету захисту несправедливо переслідуваних) у жовтні 1979 року ці посольства домовилися направити на суд спостерігачів.¹³¹

Переслідування членів ВОНС, яке цілком справедливо було інтерпретовано режимом як посередницький удар проти Хартії-77, викликало великий міжнародний резонанс, новини про це з'явилися на перших шпальтах західних періодичних видань, детально про це повідомляли також радіо- та телевізійні станції. Свій протест проти цього висловили уряди західних країн, Європейський парламент, Папа Іван Павло II. Соціалістичний інтернаціонал, міжнародно визнані організації, та багато інших. Проти дій чехословацької влади

¹³⁰ The Helsinki Negotiations: The Accords and Their Impact : Witness Seminar Transcript / ed. by M. D. Kandiah, G. Staerck ; Centre for Contemporary British History. London : Institute of Contemporary British History, 2005. P. 69.

¹³¹ Charta 77 a zahraničí : Dokumenty a archivní materiály. CSDS (Centrum pro studium demokracie a svobody). URL: <http://www.csdcs.cz/cs/g6/3320-DS.html>

також виступили основні західноєвропейські профспілки та політичні партії, включаючи комуністичні партії Італії, Іспанії, Франції та Великої Британії. Також, кілька відомих американських письменників, таких як Курт Воннегут та Артур Міллер. Також правозахисники організували демонстрацію перед чехословацьким представництвом при ООН у Нью-Йорку 24 жовтня 1979 року, як протест проти арештів ВОНС. Відразу після хвилі арештів наприкінці травня 1979 року до ВОНС приєдналися дванадцять нових членів. Своїми діями режим ще більше дискредитував себе в очах світової громадськості та посилив свій інтерес до питання захисту прав людини та громадянина в Чехословаччині.¹³²

Отже, завершуючи III розділ можна сказати, що через рік після утворення «Хартії-77» вивела чехословацький дисидентський рух за межі локального контексту. Ключовими стали зустрічі на «Стежці дружби» в Крконошах та співпраця з польським KOR (згодом — «Солідарністю»). Ця взаємодія заклала концептуальний фундамент для співпраці опозиційних рухів під час розпаду СРСР, а також основи для добросусідства в майбутньому. Період з 1978 по 1985 роки були найважчими для Хартії-77, оскільки була ув'язнена лєвова частина хартистів і опозиційна діяльність була майже повністю паралізована, єдиним проявами опозиційної діяльності були поява журналу «Vokno» і співпраця із західними рухами за мир. Завдяки співпраці із рухами за мир Хартія-77 стала більш відомою на Заході і отримала додаткову зовнішню підтримку. Переламним моментом став початок перебудови під керівництва Горбачова Хартія-77 еволюціонувала від вузької групи інтелектуалів до широкої платформи, що об'єднала правозахисну, екологічну та релігійну риторичу, в якій могли співпрацювати разом люди різних поглядів і походження. Кульмінацією опозиційної діяльності став маніфест «Кілька речень» (1989), який підписали понад 40 тисяч громадян, що свідчило про подолання суспільного страху. Західні країни та інституції відіграли критичну роль у виживанні руху. Через Фонд Хартії-77 (Стокгольм), радіостанції «Голос Америки» та «Радіо Свобода», а

¹³² Jaroslav Pažout. Mezinárodní solidarita s perzekvovanými signatáři Charty 77. Charta 77 : od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci (1977–1989) : sborník z konference k 30. výročí Charty 77 (Praha, 21.–23. března 2007) ed. M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. S.157-160.

також через скоординовану діяльність західних посольств у Празі («Празький клуб»), інформація про Хартію поверталася в країну, нівелюючи зусилля офіційної пропаганди. Міжнародний тиск змушував режим стримувати масштаб репресій проти лідерів руху. В останні роки існування «Хартія-77» вже не так активно діяла адже не було об'єкту, якому вони протистояли, а саме влади, яка порушує утискає права і свободи людини. Частина хартистів приєдналась до «Громадянського форуму», який забезпечив мирний транзит влади під час Оксамитової революції, але більша частина залишилась в приватному житті. Обрання Вацлава Гавела президентом та ухвалення Хартії основних прав і свобод (1991) стали остаточною перемогою цінностей руху. Надалі Хартія-77 знайшла своє продовження у «Фонді Хартії-77».

РОЗДІЛ IV. ПЕРІОДИЧНА Й САМВИДАВНА ПРЕСА ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

4.1 Історія періодичних видань «Informace o Chartě 77» (Інфоч), «Rudé Právo», «Listy»

Першим періодичним виданням, про яке я розповідатиму є «Informace o Chartě 77». Співзасновник цього видання Петр Уль зазначає, що ідея заснувати «Informace o Chartě 77» виникла майже одразу після заснування Хартії-77, оскільки відчувалась потреба повідомляти в новинному форматі про виходи документів від Хартії-77, а також про репресії з боку влади. Так, спочатку були ситуаційні звіти, яких у 1977 році було опубліковано 8. В цьому ж році серед підписантів Хартії-77 було проведено опитування щодо доцільності регулярного виходу «Informace o Chartě 77», який показав негативні результати. Однак, Петр Уль не прийняв цієї поразки і виступив з ініціативою опублікувати перший випуск анонімно, тому в січні 1978 року його співкамерник Отто Черний опублікував перший номер.¹³³ «Informace o Chartě 77» ніс своїм читачам переважно новини про стан прав людини та громадянина вдома та за кордоном. Тому вона переважно опублікувала документи Хартії в повному обсязі – заяви, повідомлення та листи, підписані речниками. Протягом дванадцяти років існування «Informace o Chartě 77» еволюціонував від скромного інформаційного бюлетеня до регулярного журналу обсягом близько 20 сторінок, що виходив раз на два тижні. Окрім внутрішніх новин, видання приділяло значну увагу іншим незалежним організаціям та дисидентським рухам Східної Європи, зокрема співпрацюючи з агентством VІА. Головним принципом редакції була публічність: автори виступали під власними іменами, демонструючи готовність нести відповідальність за свою діяльність. Під час ув'язнення Петра Уля з 1979 року виданням керувала його дружина Анна Шабатова, а до 1981 року організацією розповсюдження опікувалася Зіна Фройндова, яка була змушена емігрувати після жорстокого нападу спецслужб. Після повернення Уля з в'язниці

¹³³Informace o Chartě 77: článková bibliografie. Knihovna Proklamace 2011. [Електронний ресурс]. Режим доступу URL: <https://www.libpro.cz/2011/12/14/informace-o-charte-77-clankova-bibliografie/>

у 1984 році редакційний склад змінювався, до нього входили Вацлав Бенда та Ярміла Белікова. Технічний розвиток видання пройшов шлях від звичайних друкарських машинок до використання циклостилю та машинок із пам'яттю, що дозволило збільшити наклад з кількох десятків до 1000–1500 примірників. Важливу роль відігравали кур'єри, які перевозили матеріали автомобілями з Праги до інших міст. Франтішек Старек («Череп»), видавець журналу «Вокно», збирав примірники на вулиці Єчній і доставляв їх на автомобілі до Північної та Західної Богемії (Хомутов, Дечин, Карлові Вари), а також до Словаччини (Кошице). Цю діяльність підтверджували як учасники руху (Зіна Фройндова), так і агентурні повідомлення СТБ.¹³⁴ Фінансову та матеріальну підтримку проєкту забезпечувала чехословацька еміграція, хоча основним викликом залишалося таємне перевезення копіювальної техніки через кордон. Багато співробітників часопису, серед яких Любош Видра, Франтішек Старек та Іван Їроус, зазнали переслідувань та тюремних термінів за свою участь у створенні вільного інформаційного простору. Завдяки фінансовій та матеріальній підтримці з боку чехословацького емігранта «Informace o Chartě 77» ніколи не зазнавав фінансових труднощів. Проблемою радше було отримання копіювальних та оцифрованих друкарських машинок через кордон. З часом «Informace o Chartě 77» став важливим джерелом інформації для іноземних інформаційних агентств, зокрема AFP та ANSA, яким ми надавали його в Празі, та для іноземних ЗМІ. Він був важливим джерелом інформації про незалежний рух для багатьох західних дипломатів, акредитованих у Чехословаччині. Він був одним із джерел для регулярних щорічних звітів Державного департаменту США про стан прав людини у світі.¹³⁵

Другим періодичним виданням, про яке я розповідатиму є «Лісти». З моменту свого заснування в 1971 році в Римі ідеологічно журнал «Лісти» позиціонував себе як трибуна чехословацької соціалістичної опозиції. Як

¹³⁴ Suk M. Informace o Chartě 77 (1978–1990) : diplomová práce. Vedoucí práce Doc. PhDr. Michal Pullmann, Ph.D. ; Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin. Praha, 2015.

¹³⁵ Country Reports on Human Rights Practices for 1983 : Report Submitted to the Committee on Foreign Affairs U.S. House of Representatives and the Committee on Foreign Relations U.S. Senate by the Department of State.

правило, за рік Лісти випускали по шість-сім друкованих номерів своїх журналів. «Лісти» були засновані та керовані комуністами-реформаторами, які вирушили у вигнання після придушення «Празької весни».¹³⁶ Так, наприклад Іржі Пелікан, директор Чехословацького телебачення, був звільнений після радянського вторгнення. За час його керівництва «Лісти» пропагували ідеї демократичного соціалізму. Після обрання Іржі Пелікана членом Італійської соціалістичної партії до Європейського парламенту, на початку 1982 року редакцію очолив Володимир Тосек, а після його смерті — Честмір Вейделек. Однак Іржі Пелікан залишався активним головним редактором журналу протягом усього свого заслання, а потім, коли в 1990 році переніс видання «Лістів» до Праги, залишався головою редакційної колегії до самої смерті. За словами Пелікана, журнал мав бути «інтерпретатором боротьби нашого народу проти окупації та так званої нормалізації». Реакції з позицій демократичного соціалізму на появу «Хартії-77» справді цікаві. Більшість документів, опублікованих «Хартією», були дослівно передруковані на сторінках «Лістів», а автори «Лістів» брали участь у дебатах щодо майбутнього напрямку та форми політичної боротьби всієї спільноти «Хартії». «Лісти» також опублікували всі документи «Хартії-77» щодо вирішення серйозних соціальних проблем, повідомляли про взаємні стосунки та позиції «Хартії-77» щодо мирного руху, про її співпрацю з польським КОР тощо. Водночас на сторінках «Лістів» відбувалися дискусії та полеміка щодо діяльності «Хартії-77» та VONS, їхньої місії та мети, часто дуже критичні. Так, одна з найцікавіших суперечок у «Лістах» точилася між колишніми відомими діячами партії щодо питання про те, чи можливо зберегти гегемонію демократичного соціалізму, водночас ставлячи під сумнів та критикуючи деякі практики Комуністичної партії Чехословаччини. Крістіна Анделова влучно зазначає, що в реформістському комуністичному мисленні «незалежна опозиція» ніколи не розглядалася, а політичний плюралізм не розумівся редакційним колом «Лістів» як конкуренція між політичними партіями за зразком західних капіталістичних демократій. Їх набагато більше цікавив своєрідний «партійний

¹³⁶ Peter Bugge. A Western invention? The Discovery of Czech Dissidence in the 1970s. *Bohemia*. №2. pp.273-291.

коректив», який би дотримувався марксистської політичної доктрини.¹³⁷ Самі «Лісти» потім були контрабандою ввезені до Чехословаччини завдяки зв'язку між Іржі Пеліканом та Петром Пітгартом. У внутрішніх дебатах щодо Хартії Зденек Млинарж виступав за формування масового руху, незалежного від Комуністичної партії, за зразком польської «Солідарності», та перетворення чартистського руху на політичну партію. Він також застерігав від акцентів «неполітичної політики» та амбіцій втекти в «незалежну сферу» поза владою авторитарного режиму. Він бачив у цьому ризик «геттизації» Хартії та її замкнення в елітарну дихотомію інтелектуалів проти «народу», коли інтелектуали зі своєю совістю втікають у неполітичну сферу, але водночас залишають «маси», мобілізація яких необхідна для запуску реальних політичних змін.¹³⁸ За тринадцять років, з 1977 по 1989 рік, «Лісти» опублікували загалом 453 статті з середовища «Хартії-77» та VONS – незалежно від форми чи змісту – на 610 друкованих сторінках. Виражена у відсотках, ця частка – без урахування літніх літературних випусків – становить майже 13% від кількості друкованих статей.¹³⁹ Коли у 1988 та 1989 роках на горизонті почав виднітися кінець радянської імперії, а зміни в самому СРСР, здавалося б, були невпинними, і коли паралельно з цим слабшала влада губернаторів та місцевих губернаторів у країнах блоку, з'явилася низка нових громадянських ініціатив, до яких почала долучатися навіть досі спляча «сіра зона». І в цьому випадку «Лісти» показали себе з позитивного боку. Так, на сторінках цього видання знайшлося місце для таких новоспечених опозиційних рухів як Демократична ініціатива, Рух за громадянську свободу, Незалежна асоціація миру, «Оброда» і т.д.». Відомий заклик «Кілька речень» у списках супроводжував список підписантів, серед яких

¹³⁷ Andělová K. The Genesis of Political Distrust Towards the “Sixty-Eighters” in Czech Politics Over the Course of 1989. *Forum Historiae*. 2021. Vol. 15, No. 2. P. 86–103.

¹³⁸ Socialismus nebyl jen Husák, ale i demokracie a samospráva. Vychází kniha o levicovém exilu : [електронний ресурс] // Alarm. — 2024. — 21 února. — Режим доступу: <https://denikalarm.cz/2024/02/socialismus-nebyl-jen-husak-ale-i-demokracie-a-samosprava-vychazi-kniha-o-levicovem-exilu/>

¹³⁹ Havlíček D. Listy a socialistická opozice : [електронний ресурс] / Dušan Havlíček // Listy. — 2005. — Č. 1. — Режим доступу: <http://archiv.listy.cz/archiv.php?cislo=051&clanek=01050>

були імена митців, відомих за телесеріалами про нормалізацію та які були в складі «Антихартії».

Третім періодичним джерелом, історію якого я розповідатиму є «Rudé Právo». Газета була заснована у 1920 році як офіційний друкований орган Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ) після розколу в соціал-демократичному русі. У міжвоєнний період видання функціонувало в умовах жорсткої конкуренції та політичної нестабільності. 1920-ті роки були загалом складними для газети: через свій радикальний зміст вона неодноразово потрапляла під заборону влади, а її тиражі демонстрували нестабільність. На початкових етапах тираж становив близько 4 тисяч примірників, і хоча з часом він зріс до 82 тисяч, «Руде право» значно поступалося за популярністю тогочасним лідерам ринку, таким як *Národní politika* чи *Lidové noviny*. Ситуація погіршилася в період Протекторату Богемії та Моравії, коли після заборони комуністичної партії видання було змушене піти в підпілля, а легальна преса опинилася під повним наглядом окупаційної адміністрації. Корінний перелом у долі видання стався після Другої світової війни. Кошицька урядова програма заборонила діяльність правих партій, що автоматично усунуло головних конкурентів комуністичної преси та відкрило шлях до домінування лівих ідей. Після закінчення війни Йозеф Фролік став головним адміністратором видання.¹⁴⁰ Згодом, після лютневого перевороту 1948 року «Руде право» остаточно перетворилося на монопольний інструмент влади. Влада навела порядок у власних ЗМІ, перш за все в «Рудому праві». Головні редактори «Рудого права» були членами вищих партійних органів, що гарантувало безпомилковість та ідеологічну чистоту партійної газети. Тому «Руде право» було єдиним засобом масової інформації, компетентним проводити систематичні контрпропагандистські кампанії, спрямовані як проти внутрішніх, так і зовнішніх ворогів. У 1950-х роках газета стала «ефективним бойовим інструментом партії», транслятором ідеологічних догм та основним джерелом

¹⁴⁰ Trahair, Richard C. S.; Miller, Robert L. (2012). *Encyclopedia of Cold War Espionage, Spies, and Secret Operations*. New York: Enigma Books. p. 104.

офіційної інформації. Протягом десятиліть комуністичного режиму видання було символом цензури; журналісти в ньому працювали не як незалежні спостерігачі, а як державні службовці, чиїм завданням було формування «правильної» громадської думки. Це призвело до глибокої репутаційної кризи в очах опозиційно налаштованої частини суспільства. Після появи Хартії-77 керівництво Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ) розгорнуло масштабну пропагандистську кампанію, метою якої було не лише дискредитувати підписантів, а й створити «імунітет» серед рядових членів партії. Особливістю цього процесу було використання паралельних каналів: публічного (через пресу) та закритого (внутрішньопартійні директиви). У березні 1977 року головний ідеолог Василь Біляк офіційно підбив підсумки кампанії перед ЦК. Він заявив, що завдяки оперативному поясненню «антисоціалістичних намірів» авторів Хартії, партія змогла згуртувати населення та протидіяти «ворожій пропаганді».¹⁴¹ Популярна у 1980-х роках приказка «Телебачення бреше так само, як і «Руде право»» чітко відображала рівень довіри населення до офіційних медіа того часу. Попри негативний імідж, до моменту Оксамитової революції 1989 року газета мала колосальну читацьку базу. Це пояснювалося не лише відсутністю альтернатив, а й звичками населення: у 1989 році в Чехословаччині було 1,5 мільйона членів КПЧ, які разом із родинами склали кістяк лояльної аудиторії. Люди купували газету заради телепрограми, практичних новин та через багаторічну побутову звичку. Саме цей величезний ресурс став фундаментом, на якому головний редактор Зденек Порибний розпочав трансформацію видання після 17 листопада 1989 року. На відміну від подібних проєктів у Польщі (*Trybuna Ludu*) чи Угорщині (*Népszabadság*), які з часом закрилися через втрату читачів, чеське «Руде право» змогло адаптуватися. Унікальність її історії полягає в тому, що редакція зуміла вчасно дистанціюватися від партійного апарату через механізм приватизації та перетворити одіозний пропагандистський рупор на сучасну щоденну газету

¹⁴¹ Železný J. Charta 77 v dobovém mediálním a sociálním kontextu : diplomová práce; vedoucí práce doc. PhDr. Barbara Köpplová, CSc. ; Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky. Praha, 2010. S. 37–42.

«Право», яка зберегла лівоцентристський профіль, і інтегрувалася в демократичну систему нової держави.¹⁴²

4.2 Хартія-77 на сторінках «Informace o Chartě 77» (Інфоч), «Rudé Právo», «Listy». Компоративний аналіз.

Варто сказати, що кожне періодичне видання мало свою спрямованість, контекст і умови в яких воно описувало Хартію-77. Так, наприклад «Informace o Chartě 77», з 1978 по середину 1980-х років публікував детальні звіти про те як комуністичний режим протидіяв Хартії-77. На відміну від офіційної пропаганди (газети «Rudé právo»), тексти в «Informace o Chartě 77» мали підкреслено сухий, фактологічний і юридичний характер. В цьому самвидавньому виданні були звіти VONS, які описували сюжети про звільнення з роботи, заборону дітям хартистів навчатися та вилучення водійських посвідчень як методів психологічного тиску. Так, наприклад, повідомляли про справу Ярослава Сварди.¹⁴³ Видання розповсюджувало повідомлення про кримінальні переслідування за відтворення «дефектних» документів та розповсюдження записів заборонених музичних груп,¹⁴⁴ обшуки будинків та фотографування компрометуючих фотографій,¹⁴⁵ звинувачення з боку влади щодо відсутності у представників церкви державного схвалення на проведення меси та інших релігійних ритуалів.¹⁴⁶

Також «Informace o Chartě 77» описував як у 1978 році відбулися легендарні таємні зустрічі хартистів з активістами польського KOR Адамом Міхніком, Яцеком Куронем. «Informace o Chartě 77» подавав цю зустріч як «міжнародний діалог вільних людей».¹⁴⁷ В цьому повідомленні

¹⁴² Gawrecká, Daniela (November 2013). "Who Watches the Watchmen?" (Discussion Paper). Prague: Institute of Sociology. Retrieved 17 February 2015.

¹⁴³ Sdělení VONS č. 47: Dr. Jaromír Šavřda vzat do vazby. Informace o Chartě 77. 1978. Roč. 1, č. 12. S. 8. URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1978/INFOCH_12_1978.pdf

¹⁴⁴ Sdělení VONS č. 70: Tresty Cibulka a spol. Potvrzeny. Informace o Chartě 77. — 1979. — Roč. 2, № 2. — S.8-9. Режим доступу URL:

¹⁴⁵ Dopis signatáře Charty 77 Ladislava Lasze premiérovi Lubomíru Strogalovi. In: Informace o Chartě 77, roč. 1 (1978), č. 3. URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1978/INFOCH_03_1978.pdf

¹⁴⁶ Katolíci proti diskriminaci a bezpráví. Informace o Chartě 77. — 1978. — č. 3 (7. února – 28. února). — S. 7–8. Режим доступу. URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1978/INFOCH_03_1978.pdf

¹⁴⁷ Informace o Chartě 77 : — 1978. — № 11. S. 17. URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1978/INFOCH_11_1978.pdf

використовувались слова «комюніке» (офіційне повідомлення). Це підкреслює, що дисиденти сприймали свою діяльність не як випадкові розмови, а як повноцінну дипломатію. Слово «робоча» вказує на конкретний порядок денний та обговорення планів.

З середини 1980-х у виданні «Informace o Chartě 77» відбулася якісна трансформація: рух перестав бути лише правозахисним бюлетенем і перетворився на повноцінний аналітичний центр, що пропонував експертну альтернативу державній політиці. Хартія почала публікувати розлогі тематичні документи, де критикувала замовчувані владою проблеми — передусім катастрофічний стан екології, занепад економіки та кризи освіти.¹⁴⁸ Так, «Informace o Chartě 77» опублікував документ «Право на історію», який викликав багато суперечок. У ньому йдеться про те, що історіографія та викладання історії в школах перебуває у жалюгідному стані, через втручання правлячої партії, яка зробила минуле одним із «інструментів свого правління». Одні історичні події прославляли тоді, як інші табували, а історія Середньовіччя зводилась до кризи феодалізму.¹⁴⁹ Згодом на сторінках «Informace o Chartě 77» вийшла критика цього документу. Так критики зазначали, що в Чехословаччині вийшли незаідеологізовані праці про шляхту і заперечили тези документу, що «Деякі історики з офіційних наукових установ не проводять досліджень чесно».¹⁵⁰

Хартисти також у своїх текстах згадували й Україну. Так в документі «До аварії на Чорнобильській атомній електростанції» (6 травня 1986 р.) хартисти зазначають, що влада не вжила жодних заходів у перші п'ять днів після аварії, а населення, щоб врятуватись змушено було шукати притулку в сусідніх або західних країнах.¹⁵¹ А також хартисти надсилали телеграму солідарності

¹⁴⁸ Dokument Charty 77 č. 36/83: O ekologické situaci v ČSSR. Informace o Chartě 77. 1983. Roč. 6, č. 12. URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/infoch_12_1983.pdf

¹⁴⁹ Informace o Chartě 77, roč. 7 (1984), č. 5, s. 3–9. Режим доступу URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_05_1984.pdf

¹⁵⁰ Informace o Chartě 77, roč. 7 (1984), č. 9, s. 1–2. Режим доступу URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_09_1984.pdf

¹⁵¹ Dokument Charty 77 č. 15/86: K havárii jaderné elektrárny [v Černobyli] // Informace o Chartě 77. — 1986. — Roč. 9, № 7. — S. 3–4. Режим доступу URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1986/INFOCH_07_1986.pdf

львівській групі «Довіра» як реакцію на brutальний розгін цієї групи міліціантами у Львові.¹⁵² Це вказувало на те, що хартисти намагались вплинути на порушення прав людини не лише в себе в країні, а й виявляли небайдужість до інших країн, якщо траплялись випадки грубого нехтування цими правами. У цей час «Informace o Chartě 77» став майданчиком для «паралельної політики», де замість сухої фіксації арештів з'явилися візіонерські тексти про майбутнє країни. Важливим аспектом став вихід на міжнародну арену через діалог із західними рухами за мир; Хартія сформулювала концепцію «неподільності миру», стверджуючи в «Працькому заклику» (1985), що безпека в Європі неможлива без дотримання прав людини та подолання блокового поділу.¹⁵³ Також, в цей період в «Informace o Chartě 77» публікувались колонки Міжнародної федерації з прав людини (FIDH), членом якої в 1985 році став VONS.¹⁵⁴ Читач через колонки FIDH дізнається наприклад, про події в Сальвадорі, Центральна Америка, де на той час правила військова диктатура. Вона бомбардувала різні райони країни, не зважаючи на мирне населення, вбила сотні мирних жителів та викрила своїх політичних опонентів психологічний та фізичний тиск.¹⁵⁵

У 1987-1989 «Informace o Chartě 77» характеризувався переходом від інтелектуального опору до відкритої політичної наступальності на тлі суспільного пробудження та радянської «перебудови». Так в 1987 комуністи-реформатори, у листі, надісланому Михайлу Горбачову і опублікованому в «Informace o Chartě 77», висловили великі сподівання на економічну перебудову, політичній та соціальній сферах. Вони очікували, що зміни також допоможуть послабити напруженість на міжнародному рівні. Вони також вірили, що процес

¹⁵² Постолювський Р.М., Слесаренко А.В. Українська тематика в документах чехословацького правозахисного об'єднання Хартії 77. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : Зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. Вип. 31. Кн. 1. (Рівне, листопад) Рівне: Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, 2019. 121-129 с.

¹⁵³ Pražská výzva (Dokument Charty 77 č. 5/85). Informace o Chartě 77. 1985. Roč. 8, č. 4. URL:

https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_04_1985.pdf

¹⁵⁴ Pošta Ladislavu Lisovi a VONSu. Listy : časopis československé socialistické opozice. Roma, 1984. Roč. 14, č. 6. S. 57.

Режим доступу URL: https://files.scriptum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1984_6_zm_ocr.pdf?gl=1*15sju85*_ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*_ga_FH8LJG594G*_czE3NzEwMDcxMDUkbzMOJGcwJHQxNzcxMDA3MTA1JGo2MCRsMCRoMA..

¹⁵⁵ Informace o Chartě 77, roč. 8 (1985), č. 9, s. 19–21. Режим доступу URL:

https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_09_1985.pdf

відродження 1968 року, який досі розглядається як спроба контрреволюції, буде переглянутий.¹⁵⁶ У цей період «Informace o Chartě 77» активно висвітлює масштабні вуличні акції, зокрема «Тиждень Палаха» у січні 1989 року, демонструючи, що Хартія стала лідером реального громадянського суспільства. Видання змінює тон на більш рішучий: замість прохань про дотримання законів звучать вимоги системних реформ, вільного ринку та відмови від комуністичної монополії.¹⁵⁷ Хартія через «Informace o Chartě 77» відкрито закликає владу до діалогу за «круглим столом», позиціонує себе як майбутню легітимну політичну силу та готує програмні документи для транзиту до демократії.¹⁵⁸ Завершується цей період перетворенням інформаційної мережі Хартії на фундамент «Громадянського форуму», який остаточно демонтував режим під час Оксамитової революції. Як і в 1978 так і загалом в «Informace o Chartě 77» Хартія-77 виглядала не як підпільна бойова організація, а як юридична правозахисна інституція.

В 1978 до 1982 року інше періодичне видання Лісти зазначало, що Хартія — це голос совісті і нагадування про права людини. Лісти як і «Informace o Chartě 77» передруковували документи Хартії.¹⁵⁹ Окрім цього Лісти розміщували розлогі аналітичні статті (наприклад, стаття Гордона Скіллінга на 1-й сторінці), дискусії про майбутнє соціалізму, культуру та стратегію опозиції.¹⁶⁰ Також, Лісти давали на своїх сторінках драматичні сюжети про затримання дисидентів, тоді як «Informace o Chartě 77» робив це у новинному «сухому» форматі. Так, наприклад про затримання Ярослава Гутки Лісти повідомляли так: «Ярослав

¹⁵⁶ Informace o Chartě 77, roč. 10 (1987), č. 6, s. 13–14. Режим доступу URL:

https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_06_1987.pdf

¹⁵⁷ Rezoluce z nezávislého občanského setkání ke Dni lidských práv. Informace o Chartě 77. 1988. Roč. 11, č. 21. S.

5. URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_21_1988.pdf

¹⁵⁸ Dokument Charty 77 č. 2/1989: Výzva k dialogu. Informace o Chartě 77. 1989. Roč. 12, č. 1. S. 2. URL:

https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_01_1989.pdf

¹⁵⁹ Charta 77. Dokument č. 13. Informace o Chartě 77. 1978. Roč. 1, č. 7. S. 50–54. URL:

https://files.scriptum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1978_1_zm_ocr.pdf?gl=1*ci3zvt*ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*ga_FH8LJG594G*czE3NzQ1NTY5NjUkbzQ4JGcwJHQxNzc0NTU2OTY1JGo2MCRsMCRoMA..

¹⁶⁰ Skilling G. [60 let]. Listy: časopis československé socialistické opozice. 1978. Ročník VIII, č. 6. S. 1. URL:

https://files.scriptum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1978_6_zm_ocr.pdf?gl=1*1im8fs7*ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*ga_FH8LJG594G*czE3NzMwOTE5MDAkbzM2JGcwJHQxNzc0MDkxOTAwJGo2MCRsMCRoMA..

Гутка, співак і підписант Хартії, у жовтні 1978 року виїхав зі своєю дружиною з Чехословаччини до Голландії. Перед від'їздом він запросив 13 жовтня кількох друзів на прощальну вечірку. Проте саме того дня він був доставлений до поліції і підданий тривалим допитам, у той час як кілька десятків уніформованих та неуніформованих співробітників SNB (служби безпеки) оточили його будинок на вулиці Некланова, 30, і кожного, хто хотів іти до Гутки, встановлювали особу та затримували, а декого навіть піддавали особистому обшуку».¹⁶¹ На відміну від «Informace o Chartě 77», який фіксував обшуки щотижня, «Listy» у цей період почали складати великі аналітичні огляди за рік.¹⁶² Вони аналізували динаміку: скільки людей підписало Хартію, які соціальні групи приєдналися, як змінюється тактика StB. Такі сюжети ілюстрували те, як саме комуністична влада позбавляла можливості працювати за професією та проводила постійні нічні допити, цей тиск чинився для того щоб дисиденти припинили свою правозахисну діяльність або виїхали країни.

У середині 80-х «Listy» почали публікувати великі аналітичні матеріали Хартії, які виходили за межі чистого правозахисту. Часопис став платформою, де дисиденти всередині країни та емігранти обговорювали стратегію розвитку Чехословаччини. Журнал став головним майданчиком для дискусії між чеськими дисидентами та західноєвропейськими «мирними рухами». «Listy» пояснювали Заходу: «Не може бути миру в Європі без дотримання прав людини в Празі».¹⁶³ «Listy» стали більш «емігрантськими» за складом авторів, але зберігали тісний зв'язок із Прагою. У номерах 1988–1989 років з'являється все більше роздумів про те, як має виглядати демократична Чехословаччина. «Listy» активно публікували документи нових ініціатив, що виникли навколо Хартії, як-от «Рух

¹⁶¹ Jaroslav Hutka, zpěvák a signatář Charty. Listy: časopis československé socialistické opozice. 1978. Ročník VIII, č. 6. S. 112. URL: https://files.scriptum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1978_6_zm_ocr.pdf?_gl=1*_1im8fs7*_ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*_ga_FH8LJG594G*czE3NzMwOTE5MDAKbzM2JGcwJHQxNzcMDkxOTAwJGo2MCRsMCRoMA..

¹⁶² Mlynář Z. Charta 77 po dvou letech. Listy. 1979. Roč. IX, č. 1. S. 1–2. URL: https://files.scriptum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1979_1_zm_ocr.pdf?_gl=1*_2c98cz*_ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*_ga_FH8LJG594G*czE3NzQ1MjQ3NTUkbzQ1JGcwJHQxNzc0NTIONzU1JGo2MCRsMCRoMA...

за громадянську свободу» (HOS) та їхній маніфест «Демократія для всіх».¹⁶⁴ Також Лісти розміщували на своїх сторінках пропозиції щодо того як із комунізму перейти до демократії. Так Мірослав Куси на сторінках пропонував зміну політичної культури як вирішення кризи тієї системи, яка назріла в 1989 році.¹⁶⁵ В цілому Лісти публікували майже все те саме, що й «Informace o Chartě 77» щодо Хартії 77, але Лісти були детальнішими в подачі матеріалу, часто публікували публіцистичні колонки на тему суспільно-політичної ситуації в Чехословаччині.

У періодичному виданні «Руде право» можна виділити декілька періодів в тому як воно характеризувало Хартію-77. Серед них можна виділити: перший період – це етап криміналізації (1978–1981). В цей період режим прагнув застосувати максимальні заходи інформаційного і політичного тиску для того, щоб нівелювати загрозу від Хартії-77. В цей період видання робило акцент на «порушенні громадського порядку». Першою статтею, яка розпочала кампанію проти Хартії-77 була стаття «Невдахи та самозванці», на яку я вже посилався в своїй роботі. В інших статтях, які йшли в рамках цієї дискредитаційної кампанії автори стверджували, що підписанти Хартії отримують величезні суми грошей у твердій валюті (доларах або марках ФРН) від західних розвідок (ЦРУ) або ідеологічних центрів¹⁶⁶. Також режим для сильнішого ефекту дискредитації Хартії-77 публікував заяви від імені робітників, щоб створити враження, що народ не підтримує появу організації, яка пропонує в ідеологічному плані бачення відмінне від державного курсу. Тому вже наступного дня після публікації коментаря «Невдахи та самозванці», 13 січня 1977 року, більшість газет опублікували статті, зазвичай із заголовком «Ми не зруйнуємо республіку», з резолюціями працівників промислових заводів та Інших підприємств.¹⁶⁷ Вони

¹⁶⁴ Hnutí za občanskou svobodu: Manifest Demokracie pro všechny. Listy. 1988. Roč. XVIII, č. 6. S. 3–10. URL:

https://files.scripsum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1988_6_zm_ocr.pdf?gl=1*1te5r5q*_ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*_ga_FH8LJG594G*czE3NzQ2MTMzOTMkbzUzJGcwJHQxNzc0NjEzZmZkzJGo2MCRsMCRoMA..

¹⁶⁵ Kusý M. Zuřivá kampaň. Listy. 1989. Roč. VII, č. 2. S. 19–20. URL: https://files.scripsum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1989_5_zm_ocr.pdf?gl=1*f5veb3*_ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*_ga_FH8LJG594G*czE3NzQ2MTMzOTMkbzUzJGcwJHQxNzc0NjEzZmZkzJGo2MCRsMCRoMA..

¹⁶⁶ Placení agenti nepřátelských center. Rudé právo. 1978. 5 dubna. S. 2.

¹⁶⁷ Republiku si rozvracet nedáme! Marné snahy ztroskotanců a samozvanců. Jednotný hlas

з'являлися в різних варіаціях на сторінках газет, у радіо- та телевізійних трансляціях протягом решти січня 1977 року. Вони були результатом масової мобілізації політичного апарату всіх рівнів. Режим був стурбований міжнародною реакцією на Хартію, особливо у зв'язку з майбутньою зустріччю Організації з безпеки та співробітництва в Європі в Белграді та з точки зору можливої загрози міжнародним відносинам своєї держави. Одним із інструментів, який він використовував для протидії іноземній реакції на Хартію, була іноземна пропаганда. Зрозуміло, що інформація, що надавалася «дружнім зарубіжним країнам соціалістичного блоку» та Західній Європі, відрізнялася. Кампанія в комуністичних країнах була загалом схожою. Польські, східнонімецькі, угорські, болгарські та радянські газети вже 13 січня 1977 року опублікували вичерпний уривок зі статті «Руде право» «Невдахи та самозванці».¹⁶⁸ Агітаційні матеріали також передавали представникам та журналістам соціалістичних країн, які перебували поза сферою радянського впливу. Однак спроби просунути ці матеріали у пресу не увінчалися успіхом. Як зазначає Петр Цейтал «Кампанія проти «Хартії-77» була однією з найважливіших кампаній проти ворогів режиму протягом усіх 40 років комуністичного правління. За своїми методами та ступенем мобілізації ЗМІ та організованої громадської думки її можна порівняти з кампаніями сталінських 1950-х років».¹⁶⁹

Другий період (1982–1985) можна назвати періодом «замовчування» та боротьби з «неофашизмом», так в той час, щоб підіграти почуттю соціальної заздрості, газета писала про «паразитичний спосіб життя» лідерів руху. Наприклад, про те, що поки чеський робітник працює на заводі, «самозванці» на

čs. pracujících. Rezoluce pracujících. Rudé právo 13 ledna. S.1. Режим доступу URL:

<https://kramerius.cbvk.cz/view/uuid:dfaff5d0-ee66-11df-8e5d-000d606f5dc6?page=uuid:aef13d80-eda0-11df-a9e9-000d606f5dc6>

¹⁶⁸ Tisk socialistických zemí o článku Rudého práva Ztroskotanci a samozvanci. Kontrarevoluci růže nepokvetou. Rudé parvo. 14 ledna. S.7. Режим доступу URL: <https://kramerius.cbvk.cz/view/uuid:1fa73c20-ee67-11df-a8f8-000d606f5dc6?page=uuid:af611650-eda0-11df-92e2-000d606f5dc6>

¹⁶⁹ Petr Cajthaml. Charta 77 a komunistická propaganda. Charta 77 : od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci (1977–1989) : sborník z konference k 30. výročí Charty 77 (Praha, 21.–23. března 2007) ed. M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.S.239

кшталт Вацлава Гавела проводять час на віллах, організують банкету та отримують посилки з дефіцитними товарами із Заходу.¹⁷⁰

Третій період можна назвати етапом реакції на перебудову (1986–1988) - коли в СРСР розпочалася перебудова, чехословацьке керівництво опинилося в незручному становищі. «Руде право» намагалося довести, що ЧССР вже давно проводить власну «перебудову», а дисиденти лише заважають цьому «конструктивному процесу».¹⁷¹ Оскільки самвидав (як-от «Informace o Chartě 77» чи «Lidové poviny») ставав дедалі популярнішим, газета публікувала «викривальні» матеріали про підпільні концерти та виставки, називаючи їх «культурним диверсіанством».¹⁷²

Четвертий період (1989) це період фінальної агонії комуністичної системи. Характеристика Хартії-77 у цей період трансформувалася з опису «ізолюваної групи відщепенців» у образ «агресивної меншості», яка намагається дестабілізувати державу в моменті реформ. Основним нарративом став закид у «зловживанні демократизацією». Пропаганда стверджувала, що в той час, як КПЧ проводить конструктивні економічні та соціальні зміни (так звану «преставбу»), Хартія-77 та її нові ініціативи, такі як «Ніколік вет» (Кілька речень), займаються політичним шантажем. Дисидентів почали називати «структурами тиску» (nátlakové struktury), звинувачуючи їх у бажанні спровокувати насилля. Статті цього часу, наприклад, відома серія «Хто сіє вітер» (Kdo seje vítr), що вийшла після протестів у січні 1989 року, прямо покладали відповідальність за будь-які сутички на «хартистів-провокаторів», які нібито маніпулюють молоддю та студентами.¹⁷³ Особливе місце знову посіла тема фінансування, проте тепер вона звучала з відтінком відчаю. «Rudé právo» намагалося переконати читачів, що зростання протестних настроїв — це не результат внутрішньої кризи, а наслідок «ідеологічної диверсії» Заходу, яка

¹⁷⁰ Odkud berou peníze? Rudé právo. 1982. 18 února. S. 2.

¹⁷¹ Demokracie a odpovědnost. Rudé právo. 1987. 25 března. S. 1.

¹⁷² Kultura, nebo diverze?: o pozadí některých hudebních produkcí. Rudé právo. 1984. 22 srpna. S. 2.

¹⁷³ Kdo seje vítr. Rudé právo. 1989 30 června. S. 2. URL:

<https://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1989/6/30/2.png>

щедро оплачується доларами. Газета детально розписувала, як західні радіостанції («Радіо Свобода», «Голос Америки») координують дії Хартії, називаючи дисидентів «режисерами вуличних безладів». Пропаганда намагалася викликати у пересічного громадянина страх перед втратою соціальних гарантій, стверджуючи, що опозиція прагне повернути «капіталістичний хаос» та безробіття. Ще однією рисою агонії стало використання «історичного звинувачення». Оскільки лідерами Хартії-77 залишалися постаті 1968 року, їх постійно таврували як «політичних банкрутів» (*zkrachovalci*), які не мають морального права пропонувати шлях розвитку країни¹⁷⁴. Режим намагався створити штучний розкол між «справжніми прихильниками реформ» (тобто партією) та «екстремістами», які хочуть лише руйнації. Навіть у листопаді 1989 року, коли мільйони людей вийшли на вулиці, газета продовжувала за інерцією називати Хартію-77 «самозванцями», доки повний крах системи не змусив редакцію різко змінити тон або замовкнути. Таким чином, у період агонії Хартія-77 описувалася як деструктивна сила, що діє в інтересах ворожих держав, аби зірвати «мирне оновлення» соціалізму.

Періодичні видання відіграли свою роль в період діяльності Хартії-77 – «*Informace o Chartě 77*» і «Лісти» як невід’ємна складова поширення і підтримки того над чим працювала Хартія-77, Руде Право як заангажований критик і ворог опозиційного руху. В «*Informace o Chartě 77*» публікувались тексти на різну тематику прав людини, екології, рухів за мир, позиції щодо міжнародних подій, однак через переслідування з боку влади «Інфоч» міг обмежено діяти. Лісти як еміграційне чехословацьке видання мали більший вплив на закордонну аудиторію тому дублювали тексти «*Informace o Chartě 77*», однак на своїх сторінках розміщували політологічні дискусії хартистів і широкі публіцистичні огляди того, що відбувалось в Чехословаччині. Руде Право згадувало Хартію 77

¹⁷⁴ Kdo je kdo: Scénář se opakuje. Rudé právo. 1989. 16 října. S. 2. URL: <https://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1989/10/16/2.png>

лише в перші роки після виникнення як елітарну групу відірвану від простого народу, або тих, хто хоче забрати у громадян справедливий лад соціалізму. В подальшому «Руде Право» згадувало про Хартію-77, як про багатіїв, які не працюють, рух який намагається завадити реформам перебудови, однак такі згадки були вкрай рідкісними аж до Оксамитової революції.

Завдяки цим виданням можна простежити тенденції зростання опозиційного руху в країні де режим дуже суворо придушував будь-які спроби інакомислення і навіть ідеї економічної лібералізації. Завдяки цим виданням можна простежити тенденції зростання опозиційного руху в країні де режим дуже суворо придушував будь-які спроби інакомислення і навіть ідеї економічної лібералізації.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було комплексно проаналізовано діяльність громадського об'єднання «Хартія-77» у Чехословаччині та особливості її висвітлення у періодичній і самвидавній пресі впродовж 1977–1992 рр. Дослідження дозволило з'ясувати як внутрішню специфіку функціонування цього руху, так і особливості його сприйняття в різних інформаційних середовищах. В процесі даної роботи було виконано такі завдання охарактеризовано історіографію та джерельну базу дослідження і з'ясовано що в напрямку опрацювання періодичних джерел є недостатньо науково опрацьованою темою.

Проблема діяльності «Хартії-77» достатньо широко представлена в історіографії, однак має різні інтерпретаційні підходи. Дослідники переважно зосереджуються на загальній характеристиці руху, його передумовах і ролі в демократизації, глибше аналізують внутрішню структуру, ідейні суперечності та міжнародний контекст. з'ясовано що в напрямку опрацювання періодичних джерел є недостатньо науково опрацьованою темою. Водночас джерельна база дослідження є надзвичайно різноманітною: вона включає програмні документи «Хартії-77», офіційні документи державної влади, міжнародні правові акти, матеріали самвидаву, еміграційної та офіційної преси, а також мемуарні, усні та візуальні джерела. Така широка база дала змогу здійснити багатовимірний аналіз діяльності руху та його відображення в інформаційному просторі.

Проаналізовано суспільно-політичні передумови що Хартія-77 була закономірним наслідком суспільно-політичної ситуації періоду «нормалізації», що настав після придушення Празької весни 1968 року. Атмосфера політичної апатії, репресій та обмеження громадянських прав сприяла формуванню альтернативного дисидентського середовища, яке поступово набувало організованих форм. Важливу роль у цьому процесі відіграли міжнародні чинники, зокрема підписання Гельсінських угод 1975 року, які створили правову основу для апеляції до прав людини. Безпосереднім поштовхом до створення «Хартії-77» став суд над представниками андеграундного руху, що об'єднав різні соціальні та інтелектуальні групи. Водночас «Хартія-77» не була класичною організацією: вона не мала формального членства, статуту чи чіткої структури, а функціонувала як вільне об'єднання людей різних політичних поглядів. Її діяльність здійснювалася переважно в межах приватного простору та так званого «паралельного суспільства». Важливим аспектом було існування внутрішніх ідейних груп, які по-різному бачили розвиток руху, що, з одного боку, свідчило про його плюралістичний характер, а з іншого — обмежувало можливості інституційного розвитку

Визначено наскільки Хартія 77 відіграла роль у підготовці Оксамитової революції, визначено форми інформаційної підтримки «Хартії-77» з боку

західних організацій та медіа так попри жорсткі репресії з боку комуністичної влади. Опозиційний рух не припинив своєї діяльності, а трансформувався, зосередившись на правозахисній, інформаційній та інтелектуальній роботі. Значну роль відіграли самвидавні видання та міжнародні контакти, які сприяли поширенню інформації про порушення прав людини в Чехословаччині. У другій половині 1980-х років «Хартія-77» змогла розширити свою діяльність, поєднуючи правозахисні, екологічні та соціальні питання, що дозволило залучити ширші верстви населення. Співпраця з KOR а згодом Солідарністю не та іншими дисидентськими рухами давала відчутних результатів, окрім як значення досвіду опозиційності Хартії-77 до влади. Це стало важливим чинником підготовки Оксамитової революції 1989 року, під час якої представники «Хартії-77» відіграли ключову роль у демонтажі комуністичного режиму. У постреволюційний період рух зазнав трансформації: його учасники інтегрувалися у нову політичну систему, що призвело до поступового занепаду організації як єдиного об'єднання. У 1992 році «Хартія-77» припинила своє існування, однак її ідейна спадщина стала основою формування демократичних інститутів. А напрацьовані зв'язки з іншими дисидентськими рухами, за час діяльності в опозиції, стали фундаментом для добросусідства і партнерства після виходу країн з Варшавського блоку.

Проаналізовано специфіку висвітлення діяльності «Хартії-77» у різних типах періодичних видань, так самвидавня преса виконувала функцію альтернативного інформаційного простору, забезпечуючи поширення достовірної інформації про діяльність руху. Еміграційні видання відігравали важливу роль у формуванні міжнародної підтримки та позитивного іміджу «Хартії-77» за кордоном. Натомість офіційна комуністична преса здійснювала цілеспрямовану дискредитацію руху, використовуючи пропагандистські методи та формуючи негативний образ дисидентів у суспільній свідомості. Порівняльний аналіз цих джерел дозволив виявити суттєві відмінності у підходах до висвітлення діяльності «Хартії-77» та показати вплив інформаційної політики на формування громадської думки.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що «Хартія-77» була не лише правозахисним рухом, але й важливим елементом формування громадянського суспільства в Чехословаччині. Її діяльність сприяла утвердженню принципів прав людини, розвитку альтернативних соціальних структур та підготовці демократичних трансформацій. Водночас обмежена чисельність, внутрішні суперечності та свідоме дистанціювання від політики визначили специфіку її розвитку. Незважаючи на це, історичне значення «Хартії-77» полягає у створенні моделі ненасильницького опору, яка довела ефективність морального та інтелектуального спротиву тоталітарному режиму і стала важливим чинником змін у Центрально-Східній Європі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Візуальні джерела

Charta 77 My jsme to nevzdali : Normalizace a disent. [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <https://www.myjsmetonevzdali.cz/temata/normalizace-a-disent/charta-77/>

Charta 77 – seznam podpisů. Knihovna Proklamace. [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <https://www.libpro.cz/en/charta-77-seznam-podpisu/>

Charta 77 ve fotografiích. Dejevis21. [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <https://www.dejevis21.cz/charta-77-ve-fotografiich>

Fotografie: Charta 77. Paměť národa. [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <https://www.pametnaroda.cz/cs/photos-search?text=charta%2077&page=0>

Výstava Charty 77. Česká televize ; red. J. Svoboda. Archiv ČT24.. — Praha : Česká televize, 2016. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10116288585-archiv-ct24/216411058210026/cast/502200/>

Дисертаційні та дипломні дослідження

Новак-Каляєва Л.М. Чеська демократична опозиція: ідеологія та діяльність (серпень 1968 – грудень 1989 рр.): дис.канд. іст. наук. 30.05.2004: Львів, 2004. 207 с.

Слесаренко А. В. Антитоталітарні рухи в Чехословаччині (1969-1989 рр.). дис.канд. іст. наук.30.10.2007. Київ, 2007. 203 с.

Jiří Berkovec. Diplomová práce. Politické procesy v ČSSR v období normalizace 1969-1989. Západočeská univerzita v Plzni Fakulta právnická. Katedra právních dějin.

PhDr. Petr Blažek. Dějiny Polsko-československé solidarity Vztahy československé a polské opozice v letech 1976–1989. Diplomová práce doktora filozofie: Praha 2008

Veselá P. Procesy s Plastic People of the Universe v kontextu totalitního režimu : diplomová práce Fakulta filozofická, Katedra historických věd. — Plzeň, 2016. — 91 s.

Eliška Klapalová. Bakalářská práce. Ohlasy Charty 77 ve francouzském tisku (1977–1986). Univerzita Karlova Pedagogická fakulta. Katedra dějin a didaktiky dějepisu.

Richard Pesik. Charter 77 its struggle, problems and accomplishments. By Richard Pesik). A Thesis Submitted to the Faculty of Graduate Studies in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of master of arts. Department of History University of Manitoba Winnipeg, Manitoba O August, 1998.

Suk M. Informace o Chartě 77 (1978–1990) : diplomová práce. Vedoucí práce Doc. PhDr. Michal Pullmann, Ph.D. ; Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin. Praha, 2015.

Železný J. Charta 77 v dobovém mediálním a sociálním kontextu : diplomová práce; vedoucí práce doc. PhDr. Barbara Köpplová, CSc. ; Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky. Praha, 2010. S. 37–42.

Интерв'ю

Charta 77: Komu tím sloužili? Socialismu ne... ČT24 : Česká televize. 2017. [Elektronický zdroj]. Režim dostupnosti URL: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/domaci/charta-77-komu-tim-slouzili-socialismu-ne-260942>

Covert defiance: an interview with former dissident Jan Urban. Free Library. 2009. [Elektronický zdroj]. Režim dostupnosti URL: <https://www.thefreelibrary.com/Covert+defiance:+an+interview+with+former+dissident+Jan+Urban.-a0214458854>

Feffer J. Creating a Spectacle: Interview with Ladislav Snopko. John Feffer [Elektronický zdroj]. 2013. Dec 30. URL: <https://johnfeffer.com/2013/12/30/creating-a-spectacle/>

Interviews with Václav Havel. Interviewed January 4, 2010. Bush Center : Freedom Collection. [Електронний ресурс]. Режим доступу URL: <https://www.bushcenter.org/freedom-collection/vaclav-havel-charter-77>

Ženy Charty 77: cyklus dokumentárních portrétů. Česká televize. [Електронний ресурс]. Режим доступу URL: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10114412382-zeny-charty-77/>

Ženy Charty 77: Anna Šabatová . Česká televize. 2007. [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10114412382-zeny-charty-77/206562264000006/>

Монографії

Пьотр Вандич. Ціна свободи Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. Критика, Київ 2004. 464 с.

Тоні Джадт. Після війни. Історія Європи від 1945 року. Пер. Катерина Зарембо. Наш Формат. 928 с.

Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: Навчальний посібник / Упоряд.М. Лендбел. – Ужгород: Поліграфцентр “Ліра”, 2016. с.464.

Приходько В.О. «Ніжна революція» В Чехословаччині та формування внутрішньої і зовнішньої політики країни. Ужгород. Госіфозрашушювий редакційно-видавничий відділ комітету інформації.1999. 96 с

Джозеф Ротшильд, Ненсі М. Уїнґфілд. Повернення до різноманітності: політична історія Східно-Центральної Європи після Другої Світової війни. Видавництво “Мегатайп”, Київ. 382 с.

Gawrecká, Daniela (November 2013). "Who Watches the Watchmen?" (Discussion Paper). Prague: Institute of Sociology. Retrieved 17 February 2015.

Petr Maxmilián Husák. Česká cesta ke svobodě. Politické drama o šestnácti dějstvích s otevřeným koncem. Mladá fronta.: kniha. Praha, 2013. s. 511

Jeden svět na školách. Příběhy bezpráví – nástroje normalizační moci. Metodická příručka. Všechna práva vyhrazena: kniha. Praha, 2012. pp.329.

Johanna Posset. Česká samizdatová periodika. 1968-1989. Továrna na sítotisk ve spolupráci. Brno. 1989 s.216.

Tomáš Vilímek. Solidarita napříč hranicemi Opozicev » SSR a NDR po roce 1968. Vyšehrad Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. and 1989. Praha : Vyšehrad : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010 Popis: 383 s.

Trahair, Richard C. S.; Miller, Robert L. (2012). Encyclopedia of Cold War Espionage, Spies, and Secret Operations. New York: Enigma Books. p. 104.

Оригінальні документи

Atentát na kulturu [Електронний ресурс]. Česká televize. URL: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1064042026-atentat-na-kulturu/>

"Basket III: Implementation of the Helsinki Accords," Hearings before the Commission on Security and Cooperation in Europe; Ninety-Fifth Congress, First Session; on the Implementation of the Helsinki Accords; Volume IV: Soviet Helsinki Watch Reports on Repression June 3, 1977; U.S. Policy and the Belgrade Conference, 6 June, 1977. U.S. Government printing office Washington : 1977

Benda V. Paralelní polis. Charta 77 : 1977–1989 : od morální k demokratické revoluci : dokumentace. Uspoř. V. Prečan. Scheinfeld-Schwarzenberg : Čs. středisko nezávislé literatury ; Bratislava : Archa, 1990. S. 43–51.

A Besieged Culture: Czechoslovakia Ten Years after Helsinki / Ed by A.Heneka, F.Janouch, V.Prečan, J.Vladislav. – Stockholm – Wien: The Charta 77 Foundation-International Helsinki Federation for Human Rights, 1985. – 300 p.

BStU, AU 1004/81 Dresden Band II; Vernehmungsprotokoll, Hesse Lutz, Dresden 5. 12. 1979, list 46.

Charta 77: Dokumenty 1977–1989 Svazek 1—3 Blanka Císařovská / Vilém Prečan Redakční zpracování Milena Janišová Grafická úprava Pavel Zelenka, Studio Marvil

Vydal Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., Vlašská 9, 118 40 Praha 1 roku 2007.
Charter 77 After 30 Years.

Charta 77. Od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci. 1977–1989. Sborník z konference k 30. výročí Charty 77: kniha. Praha, 2007. s.415

Charta 77 očima současníků. Po dvaceti letech. K vydání připravili: Blanka Císařovská, Milan Drápala, Vilém Prečan, Jiří Vančura. Vydal Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v nakladatelství Doplněk. Praha - Brno 1997.

Charter 77: From the 1970s to the 1980s. Documenting the Landmark Human Rights Declaration. National Security Archive : George Washington University.
[Електронний ресурс] Режим доступу URL:
<https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB213/index.htm>

Charta 77: Prohlášení Charty 77 ze dne 1. 1. 1977 . Totalita.cz. [Електронний ресурс]
Режим доступу URL: https://www.totalita.cz/txt/txt_ch77_dok_1977_01_01.php

Havel V. Dálkový výslech [Дистанційний допит] : rozhovor s Karlem Hvižd'adou. Knihovna Václava Havla : oficiální stránky. Режи доступу URL:
<https://www.vaclavhavel.cz/docs/archive/texty-1969-1989/dalkovy-vyslech.pdf>

Conference on Security and Cooperation in Europe Final Act. Helsinki 1975. Imprimeries Réunies S.A., Lausanne Imprimé en Suisse.

Country Reports on Human Rights Practices for 1983 : Report Submitted to the Committee on Foreign Affairs U.S. House of Representatives and the Committee on Foreign Relations U.S. Senate by the Department of State. Washington : U.S. Government Printing Office, 1984. P. 954–968. URL:
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015008874342&seq=966>

Václav Havel: The Power of the Powerless .Václav Havel Library (Internet Archive).
[Електронний ресурс] Режим доступу URL:
https://web.archive.org/web/20120107141633/http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=clanky&val=72_aj_clanky.html&typ=HTML

The Helsinki Negotiations: The Accords and Their Impact: Witness Seminar Transcript / ed. by M. D. Kandiah, G. Staerck ; Centre for Contemporary British History. London : Institute of Contemporary British History, 2005.

International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entry into force 23 March 1976, in accordance with Article 49.

Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace. Uspořádal Vilém Prečan. Čs. středisko nezávislé literatury, Scheinfeld-Schwarzenberg a ARCHA – Bratislava 1990.

Patočka J. Sdělení mluvčího Charty 77 Jana Patočky o vzniku občanské iniciativy Charta 77 s protestem proti zadržení Václava Havla, Pavla Landovského, Zdeňka Urbánka a Ludvíka Vaculíka (Dokument P3/1, leden 1977). Charta 77: Dokumenty 1977–1989. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. Sv. 1. S. 34.

Palouš R. O nedělitelnosti míru : Dokument Charty 77 č. 13/1982 (29. března 1982) Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace uspořádal Vilém Prečan. — Scheinfeld-Schwarzenberg : Čs. středisko nezávislé literatury ; Bratislava : Archa, 1990. — S.236-237.

Prečan V. Ke spolupraci dvou postsrpnových exilových nakladatelství. Korespondence z let 1971-1987 s dodatky z roku 1996. Ročenka Československého dokumentačního střediska. – 2003. – S. 53-120

Prečan V. Minulost a dědictví Charty 77. Dokumentace k dějinám Charty 77. Československý dokumentační středisko. [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://csds.cz/cs/g6/3342-DS.html>

«The Plastic People Of The Universe v datech». In: Riedel, Jaroslav (ed.): The Plastic People Of The Universe: Texty. Praha, Maťa 2001.

Rozsudek viz Keller, Petr: Z Krkonoš do vězení. Odsouzení Jaroslava Šabaty v souvislosti se setkáním československých a polských disidentů na československo-polských hranicích v roce 1978 II. In: PAŽOUT, Jaroslav (ed.): Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných. Politická perzekuce, opozice a nezávislé aktivity v

Československu v letech 1978–1989. Sborník grantového projektu, č. 3. Libri prohibiti, Praha 2009, s. 92–96.

Skilling H. G. Charta 77 a nezávislá společnost. Charta 77 očima současníků : po dvaceti letech uspoř. V. Prečan. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. S. 202–209.

Skilling H. G: Charta 77 – pohled ze zahraničí. Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace. Uspořádal Vilém Prečan. Čs. středisko nezávislé literatury, Scheinfeld-Schwarzenberg a ARCHA – Bratislava 1990.S.186-187

Tesař, Jan: Co s Chartou a jak dál: Manifest „pozitivního přístupu“ (březen 1978). In: TÝŽ: Co počít ve vlkově břiše: Práce o vytváření struktur občanské společnosti z let 1968–1980. Praha, Triáda 2018, s. 275–296, zde s. 284–290.

P.Uhl. Alternativní společenství jako revoluční avantgarda.Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace. Uspořádal Vilém Prečan. Čs. středisko nezávislé literatury, Scheinfeld-Schwarzenberg a ARCHA – Bratislava 1990.S.88.

Usnesení Správy Sboru národní bezpečnosti hlavního města Prahy a Středočeského kraje o zahájení trestního stíhání ve věci trestného činu podvracení republiky podle § 98 odst. 1 tr. zákona : [archivní dokument] / Správa SNB hl. m. Prahy a Středočeského kraje. — Praha, 1977. — 2 s.

Ústava Československé socialistické republiky ze dne 11. července 1960. Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. [Електронний ресурс]. Режим доступу URL: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html

White Paper on Czechoslovakia. [Electronic resource] / International Committee for the Support of Charter 77 in Czechoslovakia. – Paris, 1977. – 269 p. Режим доступу URL: https://files.scriptum.cz/scriptum/_sborniky/white-paper-on-czechoslovakia_1977-june_ocr.pdf?_gl=1*_o65yfk*_ga*OTc2MjQ4MzUzLjE3NzA0OTUyMzE.*_ga_FH8LJG594G*_czE3NzYyODQ1NDIkbzQkZzAkdDE3NzYyODQ1NDIkaJYwJGwwJGgw

[W](#)

Періодична преса

Charta 77. Dokument č. 13. Informace o Chartě 77. 1978. Roč. 1, č. 7. S. 50-54. URL: https://files.scriptum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1978_1_zm_ocr.pdf?_gl=1*ci3zvt*_ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*_ga_FH8LJG594G*czE3NzQ1NTY5NjUkbzQ4JGcwJHQxNzc0NTU2OTY1JGo2MCRsMCRoMA..

Demokracie a odpovědnost. Rudé právo. 1987. 25 března. S. 1.

Dokument Charty 77 č. 36/83: O ekologické situaci v ČSSR. Informace o Chartě 77. 1983. Roč. 6, č. 12. URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/infoch_12_1983.pdf

Dokument Charty 77 č. 2/1989: Výzva k dialogu. Informace o Chartě 77. 1989. Roč. 12, č. 1. S. 2. URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_01_1989.pdf

Dopis signatáře Charty 77 Ladislava Lasze premiérovi Lubomíru Strogalovi. In: Informace o Chartě 77, roč. 1 (1978), č. 3. URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1978/INFOCH_03_1978.pdf

Jaroslav Hutka, zpěvák a signatář Charty. Listy: časopis československé socialistické opozice. 1978. Ročník VIII, č. 6. S. 112. URL: https://files.scriptum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1978_6_zm_ocr.pdf?_gl=1*1im8fs7*_ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*_ga_FH8LJG594G*czE3NzMwOTE5MDAkbzM2JGcwJHQxNzc0NTU2OTY1JGo2MCRsMCRoMA..

Hnutí za občanskou svobodu: Manifest Demokracie pro všechny. Listy. 1988. Roč. XVIII, č. 6. S. 3–10. URL: https://files.scriptum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1988_6_zm_ocr.pdf?_gl=1*1te5r5q*_ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*_ga_FH8LJG594G*czE3NzQ2MTMzOTMkbzUzJGcwJHQxNzc0NjEzMzkzJGo2MCRsMCRoMA..

Kultura, nebo diverze?: o pozadí některých hudebních produkcí. Rudé právo. 1984. 22 srpna. S. 2.

Informace o Chartě 77: Kompletní elektronická verze samizdatového časopisu. ed. J. Gruntorád. Praha : Pulchra, 2008. [Електронний ресурс]. Режим доступа URL: <https://www.vons.cz/informace-o-charte-77>

Informace o Chartě 77. 1978. Roč. 1, č. 1. 12 s. . [Elektronický resurs] Režim dostupnosti URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1978/INFOCH_01_1978.pdf

Informace o Chartě 77. — 1978. — Č. 6. — S. 2. [Elektronický resurs]— Režim dostupnosti URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1978/INFOCH_06_1978.pdf

Informace o Chartě 77 : — 1978. — 12 září – 11 října (№ 19–20). — 32 s.: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1978/INFOCH_11_1978.pdf

Informace o Chartě 77 roč. 2 (1979), č. 3, s. 5. Režim dostupnosti URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1979/INFOCH_03_1979.pdf

Informace o Chartě 77, roč. 7 (1984), č. 5, s. 3–9. Režim dostupnosti URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_05_1984.pdf

Informace o Chartě 77, roč. 7 (1984), č. 9, s. 1–2. Režim dostupnosti URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_09_1984.pdf

Informace o Chartě 77, roč. 8 (1985), č. 9, s. 19–21. Režim dostupnosti URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_09_1985.pdf

Informace o Chartě 77 : mimořádné číslo věnované besedě s V. Havlem, L. Hejdánkem, J. Hájkem a V. Bendou (koncem dubna 1986). — 1986. — Roč. 9. — S. 2. URL:

https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1986/INFOCH_05_mimoradne_1986.pdf

Informace o Chartě 77, roč. 10 (1987), č. 6, s. 13–14. Režim dostupnosti URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_06_1987.pdf

Informace o Chartě 77 (INFOCH). 1992. Červenec.s.78-81 Režim dostupnosti URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1992/INFOCH_informace_o_Charte_77.pdf

Katolíci proti diskriminaci a bezpráví. Informace o Chartě 77. — 1978. — č. 3 (7. února – 28. února). — S. 7–8. Režim dostupnosti URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1978/INFOCH_03_1978.pdf

Kdo seje vítr. Rudé právo. 1989 30 června. S. 2. URL: <https://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1989/6/30/2.png>

Kdo je kdo: Scénář se opakuje. Rudé právo. 1989. 16 října. S. 2. URL: <https://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1989/10/16/2.png>

Kruh přátel Polsko-československé solidarity, In: Informace o Chartě 77, samizdat, roč. 10, č. 10 (1987), s. 19-20. Режим доступа URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_10_1987.pdf

Mlynář Z. Charta 77 po dvou letech. Listy. 1979. Roč. IX, č. 1. S. 1–2. URL: https://files.scriptum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1979_1_zm_ocr.pdf?_gl=1*2c98cz*_ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*_ga_FH8LJG594G*cze3NzQ1MjQ3NTUkbzQ1JGcwJHQxNzc0NTI0NzU1JGo2MCRsMCRoMA..

Listy: Časopis československé socialistické opozice. Scriptum.cz : digitální archiv samizdatu. [Електронний ресурс]. Режим доступа URL: <https://scriptum.cz/cs/periodika/listy-rim>

Listy : časopis československé socialistické opozice.1983. Prosinec 1983, č. 6 . S. 1-4. Режим доступа URL: https://files.scriptum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1983_6_zm_ocr.pdf?_gl=1*osm2qv*_ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*_ga_FH8LJG594G*cze3NzYwOTgwMzMkbzYxJGcwJHQxNzc2MDk4MDMzJGo2MCRsMCRoMA..

Listy : časopis československé socialistické opozice.1984. Prosinec 1984, č. 2. S.27. Режим доступа URL: https://files.scriptum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1984_2_zm_ocr.pdf?_gl=1*17t9hzf*_ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*_ga_FH8LJG594G*cze3NzYxMDYxODkkbzYzJGcwJHQxNzc2MTA2MTg5JGo2MCRsMCRoMA..

Listy : časopis československé socialistické opozice. 1984. Roč. 14, č. 2. Duben. S. 17–19. Режим доступа URL: https://files.scriptum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1984_2_zm_ocr.pdf?_gl=1*3x31kh*_ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*_ga_FH8LJG594G*cze3NzYwODY3OTgkbzU5JGcwJHQxNzc2MDg2Nzk4JGo2MCRsMCRoMA

Listy : časopis československé socialistické opozice.1985. Roč. 15, č. 2. Duben 1985. S.3-4. Режим доступа URL: https://files.scriptum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1985_2_zm_ocr.pdf?_gl=1*10va64c*_ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*_ga_FH8LJG594G*cze3NzYxMTQxNDgkbzY0JGcwJHQxNzc2MTE0MTQ4JGo2MCRsMCRoMA..

Odkud berou peníze? Rudé právo. 1982. 18 února. S. 2.

Placení agenti nepřátelských center. Rudé právo. 1978. 5 dubna. S. 2.

Pocta Ladislavu Lisovi a VONSu. Listy : časopis československé socialistické opozice. Roma, 1984. Roč. 14, č. 6. S. 57. Режим доступа URL: https://files.scriptum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1984_6_zm_ocr.pdf?_gl=1*15sju85*_ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*_ga_FH8LJG594G*cze3NzEwMDcxMDUkbzM0JGcwJHQxNzcxMDA3MTA1JGo2MCRsMCRoMA..

Pražská výzva (Dokument Charty 77 č. 5/85). Informace o Chartě 77. 1985. Roč. 8, č. 4. URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_04_1985.pdf

Proti americkým raketám v Evropě. Rudé právo.1983.13 říjen. č. 242. S.2. Режим доступа URL: <https://kramerius.cbvk.cz/view/uuid:d590b290-0303-11e0-baa3-000d606f5dc6?page=uuid:e4dfdc40-0181-11e0-a9e2-000d606f5dc6>

Republiku si rozvracet nedáme! Marné snahy ztroskotanců a samozvanců. Jednotný hlas čs. pracujících. Rezoluce pracujících. Rudé právo 13 ledna. S.1. Режим доступа URL: <https://kramerius.cbvk.cz/view/uuid:dfaff5d0-ee66-11df-8e5d-000d606f5dc6?page=uuid:aef13d80-eda0-11df-a9e9-000d606f5dc6>

Rezoluce z nezávislého občanského setkání ke Dni lidských práv. Informace o Chartě 77. 1988. Roč. 11, č. 21. S. 5.URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_21_1988.pdf

Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa. Digitální knihovna JVK. [Електронний ресурс]. Режим доступа URL: <https://kramerius.cbvk.cz/periodical/uuid:4eac74b0-e92c-11dc-9fa1-000d606f5dc6>

Sdělení VONS č. 47: Dr. Jaromír Šavrda vzat do vazby. Informace o Chartě 77. 1978. Roč. 1, č. 12. S. 8. URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1978/INFOCH_12_1978.pdf

Skilling G. [60 let]. Listy: časopis československé socialistické opozice. 1978. Ročník VIII, č. 6. S. 1. URL: https://files.scriptum.cz/scriptum/listy-rim/listy_1978_6_zm_ocr.pdf?_gl=1*1m8fs7*_ga*MTc1NDQ2MDk1OS4xNzU4NjE5MzE0*_ga_FH8LJG594G*_czE3NzMwOTE5MDAkbzM2JGcwJHQxNzczMDkxOTAwJGo2MCRsMCRoMA..

Šabata J. Právo na dějiny a politika Charty 77. Listy. 1984. Roč. 14, č. 6. S. 18–22. Режим доступа URL: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_02_1985.pdf

«The Plastic People Of The Universe v datech». In: Riedel, Jaroslav (ed.): The Plastic People Of The Universe: Texty. Praha, Maťa 2001

Tisk socialistických zemí o článku Rudého práva Ztroskotanci a samozvanci. Kontrarevoluci růže nepokvetou. Rudé parvo. 14 ledna. S.7. Режим доступа URL: <https://kramerius.cbvk.cz/view/uuid:1fa73c20-ee67-11df-a8f8-000d606f5dc6?page=uuid:af611650-eda0-11df-92e2-000d606f5dc6>

Ztroskotanci a samozvanci. Rudé právo. 1977. 12 led. (№ 9). S. 2. . [Електронний ресурс] Режим доступа URL: <https://kramerius.cbvk.cz/view/uuid:c57f3f90-ee66-11df-90ad-000d606f5dc6?page=uuid:aed7c210-eda0-11df-8baf-000d606f5dc6>

Статті

А. Гиря. «Оксамитова революція» як приклад ліквідації комуністичного режиму та здійснення демократичних перетворень. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. (Ужгород, зб. наук. пр. №31., 2019. 220 с.

Каганов Ю. О. Український гельсінкський рух на тлі опозиційної боротьби в країнах Центрально-Східної Європи (1976-1991 рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. 218-230 с.

Мокрик Р. Чехословаччина-1977: як народжувалася Хартія. Історична правда. 2021. [Електронний ресурс]. Режим доступу URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/01/30/158910/>

Мотрук С.М. Громадянське суспільство в добу кризи «нормалізації». Європейські історичні студії : науковий журнал Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка ; редкол.: Машевський О.П., Мартинов А.Ю., Купчик О.Р., та ін. – 2015- .№ 21. – 2022. 86–104 с.

Нестеренко Михайло. «Хартія 77» : Передумови виникнення та історичне значення. Зб. мат. XXVI наук. конф. здоб. вищ. освіти факультету історії та географії.(Полтава, квітень). Полтава: Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка, 2023. 178-182 с.

Новак-Каляєва Л.М. Чеська практика правозахисту в умовах іноземного панування: до двадцятиріччя «оксамитової революції». Науковий вісник. «Демократичне врядування» 2009. № 4.1-8 с.

Постоловський Р.М., Слесаренко А.В. Українська тематика в документах чехословацького правозахисного об'єднання Хартії 77. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : Зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. Вип. 31. Кн. 1.(Рівне, листопад) Рівне: Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, 2019. 121-129 с.

Присухін С. І. Дисидент // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Дисидент>(дата звернення: 20.03.2026).

Слесаренко А.В. Міжнародна підтримка і зв'язки зарубіжної громадськості та емігранських кіл з дисидентським рухом та нонконформістською культурою в Чехословаччині (1970-1980-ті роки). Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. № 28. 306-317 с.

Чміль І.І. Протестні рухи країн Централно-Східної Європи. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2015. № 6.241-250с.

Щербань П.М., Щербань Т.Ю. Досвід системних суспільних трансформацій у країнах Центральної та Південно-Східної Європи (друга половина ХХ-початок

XXI ст.). 36. Наук. праць. – Суми: Видавництво СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2009, 86-94 с.

Andělová K. The Genesis of Political Distrust Towards the “Sixty-Eighters” in Czech Politics Over the Course of 1989. *Forum Historiae*. 2021. Vol. 15, No. 2. P. 86–103.

Bedny komunismu: Sametová revoluce. Informační texty Garant textu Jan Synek. JSNS.CZ. P. 2. Режим доступу URL: https://www.jsns.cz/nove-aktivity/bedny-komunismu/aktivita_bedny-komunismu_07_informacni-texty.pdf

Blažek P. Akce „Červotoč“. Tajný spolupracovník StB Stanislav Dvořák jako kurýr Polsko-československé solidarity [Електронний ресурс] : [archivní dokumentace]; Praha : Prague Cold War, 2026. — Режим доступу: <https://www.praguecoldwar.cz/cervotoc.htm>

Peter Bugge. A Western invention? The Discovery of Czech Dissidence in the 1970s. *Bohemia*. №2. pp.273-291.

Petr Cajthaml. Charta 77 a komunistická propaganda. *Charta 77 : od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci (1977–1989) : sborník z konference k 30. výročí Charty 77 (Praha, 21.–23. března 2007)* ed. M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.S.239.

Charta 77 a zahraničí : Dokumenty a archivní materiály. CSDS (Centrum pro studium demokracie a svobody). URL: <http://www.csds.cz/cs/g6/3320-DS.html>

Chipping Away at Czechoslovak Communism: Helsinki Final Act and Charter 77. Association for Diplomatic Studies and Training (ADST). 2016. [Електронний ресурс]. Режим доступу URL: <https://adst.org/2016/12/chipping-away-czechoslovak-communism-helsinki-final-act-charter-77/>

Jaroslav Cuhra. Nezávislé aktivity v Československu a Charta 77 – meze protnutí. *Charta 77 : od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci (1977–1989) : sborník z konference k 30. výročí Charty 77 (Praha, 21.–23. března 2007)* ed. M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.S.102

Barbara Falk. The Legacies of Charter 77: The “Gift” of Democratic Dissent. Od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci. 1977–1989 : sborník z konference k 30. výročí Charty 77, editoři: M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.p.35

Jiří Gruntorád. Charta 77 (bojovala) proti režimu. Charta 77. Od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci. 1977-1989: sborník z konference k 30. výročí Charty 77 (Praha, 21.-23. března 2007) / ed. M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.

Milan Hanyš. Beyond “The Power of the Powerless”: the Political Thought and Polemics of the Czechoslovak Opposition, 1977–1980. Faculty of Humanities, Charles University. East Central Europe 50 (2–3), 2023, pp. 279–303.

Milan Hauner. Charter 77 and the European Peace Movement. .Od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci. 1977–1989 : sborník z konference k 30. výročí Charty 77, editoři: M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. S.185.

Havel V. Jak se rodila Charta. Charta 77. 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace uspoř. V. Prečan. Scheinfeld-Schwarzenberg : Čs. středisko nezávislé literatury ; Bratislava : Archa, 1990. S. 11–16.

Jechová K. Kronika švedských let / K.Jechová // Nadace Charty 77 (Dvacet let). – Brno: Atlantis, 1998. – S. 57-100.

Michael J. Kilburn. The Irony of Antipolitics: An Exercise in Critical Sympathy. Od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci. 1977–1989 : sborník z konference k 30. výročí Charty 77, editoři: M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.s.69.

Lukasz Kamiński. Polská opozice a Charta 77. Charta 77 : od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci (1977–1989) : sborník z konference k 30. výročí Charty 77 (Praha, 21.–23. března 2007) ed. M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. — S. 290–294.

Petr Keller: Z Krkonoš do vězení. Odsouzení Jaroslava Šabaty v souvislosti se setkáním československých a polských disidentů na československo-polských hranicích v roce 1978. URL: https://www.vons.cz/data/pdf/sbornik_vons_1/vons_keller.pdf

Konspirace o 17. listopadu 1989: Proč je výsměch ideálům destruktivní?. FORUM 24 [online]. Forum 24 [cit. 2021-06-10]. Режим доступа URL: <https://www.forum24.cz/konspirace-o-17-listopadu-1989-proc-je-vysmech-idealum-destruktivni/>

Radim Kopáč, Tomáš Kubíček, Soňa Šinclová. Czech Literature Possibilities and Limits of Freedom: Charter 77, Underground Culture, and Exile This catalogue is published as an accompaniment to the National Stand of the Czech Republic, organised by the Ministry of Culture. Published by The Moravian Library in Brno. Edited by. Published by The Moravian Library in Brno. p.49

80. léta, sametová revoluce [Електронний ресурс]. Dejepris.com, 2026.Режим доступа URL: <https://www.dejepris.com/ucebnice/80-leta-sametova-revoluce/>

Informace o Chartě 77: článková bibliografie. Knihovna Proklamace 2011. [Електронний ресурс]. Режим доступа URL: <https://www.libpro.cz/2011/12/14/informace-o-charte-77-clankova-bibliografie/>

17. listopad. Speciální novinky. [Електронний ресурс] – Режим доступа: <https://specialynovinky.cz/17-listopad/>

Juraj Marušiak. The Normalisation Regime and its Impact on Slovak Domestic Policy after 1970. Routledge №10, 2008. pp.1805-1875.

Matěj Mětelec. Charta 77 a její dědictví. Kontradikce. Časopis pro kritické myšlení II, č. 1 (2018): s. 77–98.

Martina Miklová. Transformations of Opposition and Dissent in Prague and Brno in the Era of “the Normalization Regime”: Resistance to the Communist Regime between 1969 and 1989. Roč.9,č.4(2007).

Machovec M. Charta 77 a underground. Od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci. 1977–1989 : sborník z konference k 30. výročí Charty 77, editoři: M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. — S. 195–212.

Otáhal, M. (2002): Normalizace 1969–1989. Píspevek ke stavu bádání, Praha, ÚSD AV R.

Jaroslav Pažout. Mezinárodní solidarita s perzekvovanými signatáři Charty 77. Charta 77 : od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci (1977–1989) : sborník z konference k 30. výročí Charty 77 (Praha, 21.–23. března 2007) ed. M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. S.157-160.

Jaroslav Pažout. Ochrana společnosti nebo vnitřní vyhnanství? Zákon o ochranném dohledu č. 44/1973 Sb. z 25. dubna 1973 a jeho využití proti odpůrcům režimu. Paměť a dějiny. — 2016. — № 2. — S. 246.

Jaroslav Pažout. Použití násilí při protirežimních aktivitách během tzv. Normalizace. Paměť a dějiny, 2018, roč. 12, č. 2, s. 25–35.

Poslední setkání signatářů Charty 77 (3. 11. 1992). Československé dokumentační středisko. URL: <http://www.csds.cz/cs/g6/4254-DS.html>

Po 38 letech zrušil soud tresty Jirousovi a spol. Novinky.cz : веб-сайт. 2011. 25 květ. Режим доступа URL: <https://www.novinky.cz/clanek/krimi-po-38-letech-zrusil-soud-tresty-jirousovi-a-spol-96543>

János M. Rainer. The Effect of Charter '77 on the Hungarian Political Opposition Movement. Charta 77 : od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci (1977–1989) : sborník z konference k 30. výročí Charty 77 (Praha, 21.–23. března 2007) ed. M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. — S. 298

Jacques Rupnik. The Legacy of Charter 77 and the Emergence of a European Public Space. Od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci. 1977–1989 : sborník z konference k 30. výročí Charty 77, editoři: M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. P.25

Suk J. Anatomy of the End of Charter 77 (1990–1992): Between Politics, Morality, Business and Coming to Terms with the Past. *Soudobé dějiny*. 2024. Vol. 31, No. 1. P.677-678

Marek Suk. Charter 77 “Workshop”. *Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy, Praha. Soudobé dějiny / CJCH* 2023, 30(2):385-413.

Kacper Szulecki. ‘Freedom and peace are indivisible’: On the Czechoslovak and Polish dissident input to the European peace movement 1985-89. №3. *Europe-Asia Studies*, 60:10, pp.1805 — 1825.

Wolfgang Templin. Charta 77 – Nähe und Einfl uss. *Charta 77 : od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci (1977–1989) : sborník z konference k 30. výročí Charty 77 (Praha, 21.–23. března 2007)* ed. M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. S.271

Vančura J. Poslední léta Charty. *Charta 77 očima současníků / uspoř. J. Moravec. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. S. 154–162.*

1989: The Velvet Revolution in context, or how November began in January [Електронний ресурс] : [official website of Radio Prague International]. Ch. Johnstone. — Електрон. дані. — Praha : Czech Radio, 2019. — Режим доступу: <https://english.radio.cz/1989-velvet-revolution-context-or-how-november-began-january-8115387>

Tomáš Vilímek. Vnímání Charty 77 v NDR. *Charta 77 : od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci (1977–1989) : sborník z konference k 30. výročí Charty 77 (Praha, 21.–23. března 2007)* ed. M. Devátá, J. Suk, O. Tůma. — Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. S.301

Tomáš Vilímek. Základ, na kterém lze stavět. Nad kompletní edicí dokumentů Charty 77. [Recenze]. [Císařovská, B. – Prečan, V.: *Charta 77*. Praha, 2007. 523 s.]. *Soudobé dějiny*. roč. 15, č. 1 (2008) s. 135-146.

Vláda vyhověla Gruntorádově požadavku, odvolala usnesení k Chartě 77. *Seznam Zprávy*. 2023. 28 listopadu. URL: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/domaci-vlada-vyhovela-gruntoradove-pozadavku-odvolala-usneseni-k-charte-77-240400>

Začátek listopadu 1989: Když se Vratislav na tři dny stala svobodným Československem: ČT art ; text J. Šída. — Електрон. дані. — Praha : Česká televize, 2019. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://art.ceskatelevize.cz/360/zacatek-listopadu-1989-kdyz-se-vratislav-na-tri-dny-stala-svobodnym-ceskoslovenskem-nKlf1>